

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З КУЛЬТУРОЛОГІЇ

для студентів усіх спеціальностей

Розроблений канд. екон. наук, доцентом
кафедри "Філософія" **Шеєнко Л.В.**

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Лекція 1. Культурологія як наука та навчальна дисципліна. Культура як соціальне явище.

Лекція 2. Рівні, форми та типи культури.

Лекція 3. Культура епохи первісності.

Лекція 4. Культура Стародавнього Світу.

Лекція 5. Культура Середньовіччя.

Лекція 6. Ренесанс та Реформація.

Лекція 7. Культура Нового Часу. Художні стилі Нового Часу.

Лекція 8. Культура Новітнього Часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнарук В.А., Режко В.А. Історія світової та української культури: Підруч. для вищ. закл. освіти. — К., 2000.
2. Гриненко Г.В. Хрестоматія по історії мирової культури. — М., 1998.
3. Гуревич П.С. Культурологія. Учебное пособие. — М., 1999.
4. Історія світової культури: Навч. посібник/ Керівник авт. колективу Л.Т.Левчук. — К., 1999.
5. Культурологія. Історія мирової культури: Учебник для вузов/ Под ред. проф. А.Н.Марковой. — М., 1998.
6. Культурологія. Учеб. пособие. / Под науч. ред. Г.В.Драча — Ростов-на-Дону: "Феникс", 1998.
7. Культурологія в вопросах и ответах. Учеб. пособие. — Р.-на-Дону, 1999.
8. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури: Навч. посіб. — К.: "Знання", 1999.
9. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник/ За ред. М.М.Заловича. — К., 2000.
10. Энциклопедический словарь по культурологии. — М., 1997.

Лекція 1. КУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА. КУЛЬТУРА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

План лекції:

1. Культурологія як наука та навчальна дисципліна.
2. Поняття, сутність і структура культури.
3. Функції культури.
4. Універсалії культури.

Культурологія як наука та навчальна дисципліна

Введення в програми вищих навчальних закладів дисципліни "Культурологія" стало важливим кроком на шляху виховання сучасної людини. Не просто "вузького фахівця", а особистості, орієнтованої на високі цілі й цінності, особи, що має широку ерудицію та глибину мислення.

Інтерес до культурної спадщини людства має давні корені. Людей завжди хвилювали загадки минулого, "екзотичні" традиції сусідів, бажання залишити як можна яскравіший слід в історії. Згадаємо прагнення діячів Ренесансу відродити традиції та ідеали Античності; справжній бум "*єгиптоманії*" у наполеонівській Європі; найзначніші археологічні відкриття: Троя, Помпеї, Махенджо-Даро та ін.

Географічні відкриття XVI-XVII ст. розширили уявлення європейців про **культурне різноманіття людства**, хоча і не поколивали переконаності у винятковості європейського культурного світу. Поява безлічі етнографічних описів різних культур, від Океанії до Індії і Далекого Сходу, перші спроби систематизувати спостереження за життям людей, що мають несхожі традиції, звички, вірування, в працях учених-натуралістів і мислителів Нового Часу підготували ґрунт для надання гуманітарному знанню статусу наукового.

Європейська філософія вперше заговорила про **культуру людського суспільства** як про соціальне явище лише у XVIII ст. завдяки діячам епохи Просвітництва. Був введений відповідний науковий термін. А "вічні" питання: *хто ми?, звідки ми?, які ми?, для чого ми живемо?* набули нового філософського змісту.

До середини XX ст. вивчення феномену культури велося у відособлених рамках філософії, історії, етнографії, лінгвістики. Коло наукових дисциплін, що включали культуру в сферу своїх інтересів, постійно розширювався. До етнографів і філософів приєдналися антропологи, соціологи, психологи, політологи. Стали з'являтися різноманітні культурологічні концепції і теорії.

З другої половини минулого століття починається етап всебічного міжпредметного дослідження культури.

У 1949 р. для позначення нової наукової дисципліни, що включає **теорію і історію культури**, американським антропологом *Леслі Уайтом* був запропонований термін "**КУЛЬТУРОЛОГІЯ**".

Спочатку новий термін сприймався фахівцями як мовний варваризм, оскільки об'єднання латинського слова *cultura* і грецького *logos* з точки зору класичної філології є небажаним. Лише декілька років поспіль воно закріпилося на ґрунті східноєвропейської культури, саме тут набувши широкого поширення. У західній же науці термін "культурологія" так і не прижився.

Культурологія — це комплексна наука на стику гуманітарного і соціального знання про людину і суспільство, що вивчає культуру як цілісність в усьому різноманітті її проявів.

Предметом вивчення культурології є історія і закономірності соціокультурного процесу; культурна спадщина людства, досягнення і пам'ятники світової культури; чинники, що формують культурні інтереси і потреби різних соціальних груп; механізми та інструменти створення, збереження і передачі новим поколінням культурних цінностей.

Процес становлення цієї відносно молодого науки, що зайняла своє місце у вітчизняній системі гуманітарних і суспільних наук в якості самостійної наукової дисципліни, триває.

Усвідомлення необхідності вивчення новими поколіннями соціального феномену культури, закономірностей соціокультурного розвитку — це відповідь на запит суспільства, що потребує творців і керівників майбутнього, які б розуміли процеси, що є рушійною силою еволюції суспільства і людини.

Метою навчальної дисципліни "культурологія" є розширення кругозору майбутнього фахівця, формування у сучасної молодого людини системного уявлення і глибокого розуміння суті і закономірностей культурного розвитку суспільства і людини. *"Не у політиці і не в економіці, а в культурі здійснюються цілі суспільства"*, — стверджував видатний російський філософ **М.О.Бердяєв.**

Звідси витікають наступні **завдання** цієї дисципліни:

- ознайомлення студентів з різноманітними проявами і досягненнями людської культури;
- ознайомлення з основними етапами і закономірностями світового культурно-історичного процесу;
- виховання поваги і толерантного ставлення до своїх культурних традицій, а також традицій інших народів і країн;
- пробудження у студентів інтересу до мистецтва, формування художнього смаку і естетичних уявлень;
- аналіз особливостей і проблем сучасного етапу соціокультурного розвитку, усвідомлення особистої відповідальності за подальший розвиток суспільства.

Поняття, сутність і структура культури

- Зрозуміти сутність культури можна виключно через призму людської діяльності. Культура не існує поза людиною. Вона від початку виникає і формується як результат його постійних прагнень шукати сенс свого життя і діяльності. І, навпаки, немає ні суспільства, ні соціальної групи, ні особи без культури, поза культурою. "*Культура є спосіб існування людства, подібно до того, як життя — спосіб існування протоплазми*" (Німецький філософський словник, 1922 р.).

Існує понад 1000 визначень феномену культури! Кожне з численних визначень культури розкриває лише якусь окрему грань цього складного явища.

Яка ж етимологія (походження, первинне значення) слова "**cultura**"?

Поняття "**КУЛЬТУРА**" стародавні римляни понад 2000 років тому вживали виключно як агротехнічний термін — *cultura agri*, що означає **обробку ґрунту**.

У новій якості це слово уперше вжив римський філософ і оратор **Марк Тулій Цицерон** у своїй роботі "*Тускуланські бесіди*", застосувавши його по відношенню до людського розуму — **обробіток, розвиток розуму**.

І відразу ж слово "cultura" набуло всеосяжного значення: обробка усього, на що спрямовує людина свою творчу діяльність. Слово "cultura" протистоїть іншому латинському поняттю — "**natura**", тобто природа. У даному контексті поняття "культура" означає явище позаприродне, що створене людиною.

Культура — це не просто безпосередня обробка будь-чого, ще в більшій мірі це — **облагороджування, вдосконалення** того, на що спрямовані її зусилля, в першу чергу, **вдосконалення** самої людини.

Закономірний інтерес історичної науки до культурної спадщини минулого привів до того, що термін "культура" стали використовувати для характеристики історичних епох: Антична культура, культура Середніх Віків.

Прижився також географічний підхід у визначенні регіональних культур: європейська, східнослов'янська, культура Південно-східної Азії та ін.

У ХХ столітті поняття "культура" стало загальноживаним, а феномен культури — об'єктом усебічного вивчення.

- Результати і досягнення у різних галузях культури поділяються на матеріальні або духовні.

Матеріальна культура складається з: культури праці і матеріального виробництва; технологічної і технічної культури; агрокультури; культури побуту; культури топосу (місця проживання); фізичної культури (культура живлення, гігієна, спорт); військової культури й тому подібне.

До **духовної культури** відносяться: релігія, наука, філософія, мистецтво, освіта, культура мовлення, мораль і моральність, політична і правова культури, економічна, екологічна тощо.

Проте, будь-які об'єкти, що належать до матеріальної сфери, є продуктом духовних зусиль — ідей, винаходів, відкриттів. У свою чергу, більшість об'єктів духовної культури потребують матеріальних носіїв: для передачі

інформації потрібні книга, комп'ютер; для спілкування з богом — храм, ікони; для театральної постановки — сцена, декорації, костюми.

Людина виступає **творцем** або **суб'єктом культури**, що безпосередньо здійснює культурний процес — адже і сама культура, і усі її досягнення і цінності є результатом творчих зусиль людини. Суб'єктом культури може бути і людина, і окремі соціальні групи (сім'я, колектив), і соціальні спільності (народність, нація), і усе людство в цілому.

Водночас вона є й **предметом** або **об'єктом культури**, тобто на неї чиниться культурний вплив з боку сім'ї і суспільства.

Отже, культура — це надзвичайно складне, багатоманітне явище, що пронизує усі сфери життя суспільства і кожної окремої людини.

Культура — це спосіб життєдіяльності людей;

це — певний рівень розвитку суспільства;

це — інформація, знання, навички і уміння, що накопичені впродовж історії суспільства;

це — сукупність створених людиною матеріальних і духовних цінностей;

це — своєрідність життя і самотність націй і народів;

це — сукупність соціальних норм, законів, звичаїв, традицій, що регулюють життя суспільства;

це — форми взаємин людей і суспільств між собою;

це — система уявлень про світ і місце людини в ньому;

це — спрямування та ідеали, що визначають напрямок розвитку суспільства і людини.

Функції культури

Вплив культури на усі сфери життя людини і суспільства усебічно, круг завдань, які вирішуються в ході культурного процесу, дуже широкий — тобто культура виконує безліч різноманітних функцій.

Первинним призначенням культури, виходячи з самого значення цього поняття, є перетворення, облагороджування природи, предметного середовища, суспільства. Проте головним об'єктом культурної дії завжди була і залишається сама людина. Культура творить людину, ушляхетнює біологічну істоту, якою ми є за своєю природою, піднімаючи нас до рівня Творця, що перетворює світ. А тому усе різноманіття функцій культури зводиться, кінець кінцем, до **ЛЮДИНОУТВОРЮЮЧОЇ функції**.

Реалізація цієї функції складається з трьох найважливіших мегафункцій культури: **перетворюючої, векторної і соціалізуючої**.

- В ході реалізації **перетворюючої функції** створюються різноманітні матеріальні і духовні цінності, виробляються певні способи, прийоми і засоби перетворення світу.

У свою чергу, перетворююча функція складається з низки складових:

— в основі усієї творчої діяльності людини лежить творчість — джерело усього нового, самобутнього, оригінального. Вдосконалення матеріального і духовного надбання людства, винахід і створення нових цінностей є завданням **креативної** функції культури;

— **функція відбору та збереження** матеріальних і духовних цінностей сприяє формуванню культурного надбання нації, народу, певної соціальної групи;

— **інформаційна функція культури** забезпечує створення, обробку, систематизацію різного роду інформації, організацію і технічне забезпечення інформаційних потоків;

— соціокультурний розвиток неможливий без спадкоємності, яка забезпечується шляхом трансляції від покоління до покоління культурних досягнень, ідей, інформації, досвіду, технологій та інших матеріальних і духовних цінностей. Цьому служить **освітня і виховна функції** культури;

— **рекреативна або компенсаторна функція** служить відновленню фізичних і психічних сил людини шляхом організації дозвілля і відпочинку.

• На основі уявлень, що складаються в суспільстві, про світ і місце людини в ньому формуються зразки та ідеали, норми і обмеження, на які орієнтуються в процесі свого розвитку члени суспільства, тобто культура задає вектор (напрямок) розвитку людства і кожної окремої особи, реалізуючи векторну функцію, яка включає:

— **когнітивну або пізнавальну функцію**;

— **семіотичну та семантичну функції**. Кодування знань, отриманих дослідно-практичним або умоглядним шляхом, в різноманітні знакові форми (розмовні мови, мову програмування, художні і наукові символи, формули і тому подібне) реалізується завдяки семіотичній функції, а завдання **семантичної функції** — наповнення сенсом знаків і символів, вивчення, інтерпретація і пояснення сенсу, закладеного в знаках і символах, що склалися упродовж усієї культурної історії;

— **світоглядну функцію**, що сприяє формуванню світогляду, характерного саме для цього суспільства і для певної епохи;

— **аксіологічну (ціннісну) функцію**. На основі світогляду, що склався на відповідному культурно-історичному етапі, завдяки аксіологічній функції формується певна система цінностей і ідеалів, на які орієнтуються, які стають своєрідними маяками, що вказують напрям, в якому слід рухатися суспільству в цілому і кожній окремій особі;

— **нормативно-регулятивну функцію**, що вирішує дві задачі: формує систему морально-етичних, громадянських та інших вимог у вигляді норм, принципів, правил, законів, що регламентують дії людей і їх взаємодію в суспільстві; і здійснює контроль за виконанням членами суспільства діючої нормативної бази.

• Людина, як соціальна істота, не може існувати поза суспільством, тим більше здійснювати масштабну перетворюючу діяльність, в ході якої й

відбувається соціалізація і соціальна організація людей. Завдання **соціалізуючої функції** — формування, функціонування і взаємодія різних соціальних груп і співтовариств (сім'ї, етносу, професійного колективу, політичного об'єднання та ін.), і адаптація індивідуума в цих групах, включення його в колективну творчу діяльність.

Соціалізуюча функція включає:

— **соціогенетичну функцію**, в процесі реалізації якої утворюються різні форми і типи спільнот і соціальних інститутів: сім'я, держава, релігійні організації, політичні і правові інститути і ін.;

— **соціоінтегративну функцію**, що сприяє об'єднанню народу і держави; загальні мова, віра, погляди дають людям відчуття єдності, "спорідненості";

— **функцію соціалізації**, яка з перших днів життя індивідуума сприяє включенню його в соціальні групи і соціальні стосунки, дозволяючи людині стати повноцінним членом суспільства, зайняти в ньому певний статус;

— **комунікативну функцію**, спрямовану на створення форм, способів і засобів спілкування і взаємодії між членами соціуму. Крім того, саме на ґрунті культури люди знаходять спільну мову, загальні інтереси — музеї, театр, кіно, спорт давно стали засобом комунікації між народами, країнами, епохами.

Універсалії культури

Спільність і стійкість культури засновані на постійному відтворенні накопиченого досвіду, на сталих традиціях, цінностях. Для позначення елементів загальнонародської культури, які забезпечують її стабільність, введено поняття "**Культурні універсалії**".

Універсалії культури — це традиції, звичаї, норми, цінності, правила, властивості та інші базові елементи соціальної і культурної спадщини, що мають універсальний, загальний характер — тобто є характерними для переважної більшості культур, незалежно від історичної епохи, географічного розташування і соціального устрою суспільства.

Традиції — усталені у суспільстві і соціальних групах колективний досвід, форми дій і стосунків, порядок в поведінці, що зберігаються впродовж тривалого часу й передаються з покоління в покоління. Традиції є необхідною умовою стабільності культури, забезпечують спадкоємність культури, служать каналом зберігання і передачі інформації, цінностей та зразків поведінки.

Звичаї — форма культурної регуляції на основі неписаних правил і звичних зразків поведінки, що здійснюються в певний час і у визначеному місці зі певного приводу (наприклад, звичай вітатися при зустрічі).

Обряди і ритуали — це окремі випадки звичаїв, що зазвичай мають етнічне, соціальне або релігійне забарвлення.

Обряд є значно формалізованою, стереотипною поведінкою або дією, що має символічне значення і емоційно-психологічний вплив на людей (хрещення, весілля, ініціація, поховання).

Обряд може складатися з окремих ритуалів, що здійснюються послідовно. **Ритуал** — це набір стилізованих і чітко розпланованих дій, жестів і слів (так, обряд принесення військової присяги включає ритуали читання присяги, цілування прапора та ін.).

Найбільш урочисті ритуали, що мають символічне значення і присвячені знаменним подіям, носять назву "**церемонії**" (коронація).

Устої — це звичаї, що мають моральне значення. Під цю категорію підпадає поведінка, що є звичною для цього суспільства і яка може бути піддана моральній оцінці, наприклад, прояв пошани до людей похилого віку.

Особливою формою устоїв на ранніх етапах соціокультурного розвитку є **табу** — абсолютна заборона, що накладається на яку-небудь дію, слово, річ. У сучасному суспільстві також існують табу — на кровозмішення, канібалізм, осквернення могил та інші подібні дії.

Культурні норми — це стандарти певного виду діяльності (вимоги, заборони, обмеження), що склалися історично, регулюють поведінку і стосунки людей і віддзеркалюють їх уявлення про те, що є належним і бажаним. Норми відрізняються по рівню обов'язковості виконання, ступеню свободи їх вибору. Існують норми, обов'язковість яких однозначна і визначена, аж до застосування суворих санкцій. Так, **закони** — це норми поведінки, що зафіксовані в правових документах на державному рівні, дотримання яких є обов'язковим для усіх громадян без виключення. Такими є також норми технічної діяльності у виробництві — ГОСТи та СНіПи в будівництві тощо.

Існують також моральні (неписані) закони. Прикладом норм у сфері моралі та моральності є деякі біблейські **заповіді**: "не бажай того, що належить ближньому твоєму".

Цінності — властивості предмета або явища, які відображають міру важливості цього предмета (явища) для задоволення потреб, бажань та інтересів людей. За допомогою цінностей культури в тому або іншому суспільстві формуються стандарти культурних оцінок, визначається міра важливості життєвих цілей і вибір методів їх досягнень.

У систему цінностей окремої людини, групи, суспільства можуть входити різні види цінностей, наприклад:

- **вітальні** (життєві) — життя, основні фізіологічні потреби (їжа, вода, притулок, секс), здоров'я, безпека і так далі;
- **соціальні**, що обумовлені потребою у визнанні особистих досягнень соціальним оточенням — працьовитість, достаток, сім'я, рівність статей тощо;
- **моральні** — добро, благо, дружба, доброзичливість, чесність, взаємодопомога та інші;
- **релігійні** — віра, Бог, спасіння, сакральне знання і так далі;
- **естетичні** — краса, гармонія та інші;
- **політичні** — громадянські свободи, патріотизм, державний суверенітет тощо.

На основі системи цінностей в суспільстві формуються ціннісні установки, які передаються з покоління в покоління за допомогою виховання і орієнтують людину в соціальній дійсності, направляють і стимулюють його діяльність.

Вектор людської життєдіяльності, спрямований до найважливіших і найзначущих цілей, зразків, моделей майбутнього, визначається поняттям "ідеал". З одного боку, ідеали відображають спрямування певних соціальних груп (шарів, класів, суспільства в цілому), а також можливі тенденції їх розвитку. З іншого боку, вони виступають головною оцінною категорією, на яку орієнтуються при відборі пріоритетів, цінностей, мотивів діяльності.

Однією з найзначущих культурних універсалій, є **мова** — сукупність знаків і символів, наділених певним змістом і організованих за певними правилами. Іншими словами, мова — це будь-яка знакова система, за допомогою якої можна передавати інформацію.

Мова є найважливішим носієм культури, формою акумуляції, зберігання і передачі людського досвіду. Тому словарний запас людини може, до певної міри, служити показником його культурного рівня.

Розрізняють безліч типів і видів мов:

- природні: розмовна, літературна, діалекти, "мертві" мови (наприклад, латина), національні мови та ін.;
- штучні: мова програмування, мова жестів для глухонімих, есперанто;
- специфічні мовні знакові системи — мова мистецтва, мова математики тощо.

Культурні універсалії виникають тому, що усі люди, в якій би частині світу і коли б вони не жили, біологічно відносяться до одного виду *Homo sapiens*, мають одні й ті ж фізичні потреби і стикаються із загальними проблемами, що ставить перед людством довкілля.

Лекція 2. ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ. РІВНІ, ФОРМИ ТА ТИПИ КУЛЬТУРИ

План лекції:

1. Рівні культури.
2. Форми культури.
3. Культурно-історичні типи.

Рівні культури

У культурології існує підхід, згідно з яким культура в глобальному сенсі поділяється на **індивідуальну (персональну)** і **соціальну** (культуру суспільства). Такий розподіл відносять до **рівнів культури**, які, у свою чергу, існують в певному взаємозв'язку та ієрархії.

- Базовим рівнем культури є **індивідуальна культура** окремої людини. Індивідуальну культуру також називають **культурою особистості**.

В процесі розвитку особистості виявляється її самобутність, формуються якості та здібності, що були відсутні раніше і що відрізняють людину від інших людей. Цей процес, що зветься індивідуалізацією, багато в чому є творчим процесом. І чим вищим є рівень розвитку індивідуальної культури людини, тим більш усвідомлено він виконує свою роль творця культурного процесу — тобто суб'єкта культури.

- Культура суспільства включає безліч різноманітних **субкультур**, носіями яких є окремі соціальні групи або спільноти: молодіжні угруповання, літні люди, національна діаспора, релігійні та професійні співтовариства тощо.

Саме субкультури (в першу чергу, культура сім'ї) найбільшою мірою впливають на формування індивідуальної культури кожного члена суспільства.

- **Локальні або локально-регіональні** культури окремих областей, районів, міст, що мають свої специфічні особливості, якими відрізняється цей регіон. Наприклад, західноукраїнська культура, одеська культура тощо.

- **Національні (національно-етнічні)** культури, суб'єктом яких є нації, народи, народності: українська, російська, єврейська та інші культури.

- **Регіональні культури** міжнаціональних, надетнічних культурних спільнот, що склалися внаслідок інтеграційних (об'єднувальних) культурно-історичних процесів в певному географічному ареалі й упродовж тривалого історичного періоду, та зберігають свою специфіку. Прикладами таких культур є: європейська, американська, африканська, латиноамериканська та інші культури.

Найбільш високим рівнем соціальної культури, системою вищого порядку є **культура людства** або **світова культура**, що увібрала в себе усе багатство і різноманіття культур нижчестоящих рівнів.

Форми культури

В залежності від того, яка соціальна група є творцем і споживачем тих чи інших культурних цінностей, з якою метою вони створюються, який їх якісний рівень, виділяють три основні **форми культури** — народну, елітарну і масову.

- **Народна культура** створюється анонімними творцями, що частіш за все не мають спеціальної підготовки. Тому народну культуру також називають **аматорською** (але не за якісним рівнем, який може бути вельми високим, а за походженням). Зазвичай вона є результатом колективних зусиль і призначена для колективного користування.

Народна культура, за рідкісним винятком, має етнічне забарвлення і включає: міфи, легенди, оповіді, епос, казки, пісні, танці, зразки прикладного мистецтва, народну медицину.

Народну культуру також називають **фольклором**.

Легенди, казки та інші жанри фольклору створювалися у минулому, а сьогодні існують як історична спадщина, так само, як народні костюми, традиційні предмети побуту.

Народна культура завжди має глибокі історичні корені і є вкрай традиційною, тобто не схильною до змін.

Існує також популярна форма народної культури, що описує сьогоднішній побут, устої, звичаї, нові пісні, танці, анекдоти. Приміром цього є **сучасний міський фольклор**.

Традиційна народна культура визначає і нормує багато аспектів життєдіяльності людини: устрій життя, форми господарської діяльності, соціальні взаємини, тип сім'ї, виховання дітей, характер житла, культуру харчування, стосунки з природою, звичаї, обряди, повір'я, знання, мову.

- **Елітарна (висока) культура** створюється привілейованою частиною суспільства, або професійними митцями за її замовленням. Ця форма культури має високу художню цінність, не схильна до моди, їй притаманні новизна, оригінальність, протистояння традиційності, інтелектуально-авангардна спрямованість, експериментальність (особливо в області форми), складність і неординарність засобів і прийомів, аж до епатажу. Елітарна культура включає витончене мистецтво — так звану "серйозну" музику, високі зразки живопису, скульптури і архітектури, інтелектуальну літературу.

Кращі творіння елітарної культури, що пройшли відбір часом, стають **класикою** [від латин. classicus — *зразковий*]. Так, класичні опери, що були написані двісті років тому, звучать зі сцен кращих сучасних театрів, а на картинах митців минулих епох і зараз вчать молоді художники.

Еліта в культурі — відносно невеличка частина суспільства, що має вищий за середній культурний капітал, здатна створювати або оцінювати краще за інших культурний продукт. Бути частиною еліти означає не просто приналежність до пануючого соціального класу чи групи, визначними є природні здібності й обдарованість, а також набуті якості — освіченість,

тонкий смак, високі естетичні вимоги. Еліта може поповнюватися гідними вихідцями з різних соціальних прошарків. Можна навести багато прикладів, коли простолюдини складали не просто національну, а й загальнокультурну еліту: *М.Ломоносов, Ж.-Ж.Руссо* та інші.

Нині еліту в культурі ототожнюють з інтелектуалами, рідше з інтелігенцією в цілому, до складу якої входять не лише "обрані" представники культури, а й просто освічені люди. Творці, що здійснюють культурне лідерство, задають систему високих вимог і еталонів, на які орієнтуються рядові споживачі продуктів культури, до яких прагне молоде покоління діячів культури.

• **Масова культура** — наймолодша форма культури, широке поширення якої пов'язане з розвитком науково-технічного прогресу, засобів масової інформації (ЗМІ) і масової комунікації. Хоча ще за давніх часів були приклади проявів масової культури: святкові ритуали і обряди Стародавності (Великі та Малі Діонісії в Греції, Сатурналиї в Римі), карнавальна культура Середньовіччя тощо. З появою засобів тиражування (книгодрукування, гравюри, аудіозапису та інші.) з'явилася можливість донести до необмеженого кола людей продукти культури, що раніше були для них недосяжні.

Масова культура створюється професійними виконавцями і відрізняється загальнодоступністю, переважною орієнтацією на матеріальні цінності і отримання прибутку. Масова культура звернена до більшості споживачів, тому **орієнтується не на високі зразки, а на середньостатистичні смаки.**

Хоча ця форма культури є авторською, вона не виражає вишуканих смаків або духовних пошуків народу, має меншу художню цінність, ніж народна або елітарна культури, проте вона має найбільшу аудиторію.

До масової культури ХХ століття належать, передусім, ті продукти культури, що транслюються мас-медіа або каналами масової комунікації — пресою, радіо, телебаченням, кіно, інтернетом. Ці винаходи практично стерли межі між містом і селом, а нерідко й між країнами. Прикладом того є "американізація" сучасної української культури — активне проникнення до нашої країни масової культури американського зразка, зазвичай сумнівної якості.

"**Людина маси**" відчуває себе такою ж, як усі, але не тільки не стурбована цим, а й навіть задоволена своєю "невідмінністю" від інших, своєю приналежністю до більшості.

Масова культура відповідає потребам масової аудиторії в сферах дозвілля, релаксації, розваги, розрядки, гри, спілкування. Вона є спрямованою на задоволення миттєвих запитів, тому реагує на будь-яку нову подію і віддзеркалює її. Індустрія розваг, клуби, дискотеки, туризм і аеробіка, ігрові автомати та комп'ютерні ігри, шоу-бізнес, кіно, комікси, масова мода, предмети масового виробництва (від одноразових кулькових ручок до прасок і пілососів) та ін. — усе це є продуктами масової культури.

Основні ознаки масової форми культури:

- загальнодоступність;
- видовищність;
- акцент на чуттєво-емоційне сприйняття і реакції;
- мінливість, схильність моді;
- стереотипізація і стандартизованість, серійність;
- політична лояльність.

Через свою природу масова культура має практично необмежені манипулятивні можливості.

Безумовно, не можна вважати, що масова культура має лише негативний зміст і не може бути високопрофесійною і виражати істинні духовні цінності. Засоби масової культури набагато більше, ніж та ж елітарна культура, забезпечують доступність для мас кращих культурних зразків, у тому числі, духовних. Так, використання фрагментів і тем класичної музики виконавцями репу, безумовно, сприяє популяризації такої музики у молодіжному середовищі, підвищує його слухацьку культуру.

Напрошується висновок: масова культура здатна відігравати позитивну роль в суспільній практиці за умови певного балансу з двома іншими формами культури — глибокою за змістом і витонченою за формою елітарною культурою і традиційною, яскравою за формою народною культурою. При такому підході основними функціями масової культури залишаються рекреативна (дозвілля, розваги) і комунікативно-інформаційна.

Культурно-історичні типи

Зараз усе виразніше відчувається загроза втрати "*історичної культури*" (за визначенням *Ортеги*) внаслідок її масовизації, зниження інтересу до класичної культурної спадщини, спотворення культурної історії в політичних цілях, прагматичного підходу в сфері освіти і цілого ряду інших причин.

Альтернативою подібним негативним тенденціям і єдиною гарантією збереження цілісності і спадкоємності загальнолюдської культури стає усвідомлення кожним індивідом особистої причетності світовому культурно-історичному процесу. А без розуміння суті і закономірностей цього процесу не можна розраховувати на правильний вибір вектору подальшого розвитку.

Різноманітність культур — очевидний історичний факт. Багато філософів і вчених робили спроби створити теоретичну концепцію, яка розкрила б закономірності культурно-історичного процесу. Культурологія, як наука-перехрестя, великий обсяг знань запозичує з історії, а сама історія під впливом культурології осмислюється через категорії культури.

Починаючи з XVII ст. розуміння історії людства пов'язано з ідеєю прогресу, згідно з якою умови життя людей у процесі розвитку поступово покращується. Передбачається, що існують єдині закони історії, що визначають послідовність етапів цього просування, отже усі народи, хоча й із різною швидкістю, рухаються по одному й тому ж історичному шляху, і рано чи пізно проходять однакові стадії.

Кожному культурно-історичному етапу відповідає певний **тип культури**, у рамках якого культури різних народів мають чітко виражені, притаманні саме цьому типу риси. **Історична типологія культури** — це класифікація культур за типами, із визначенням місця конкретної культури у світовому культурно-історичному процесі.

Ці послідовні періоди (етапи) покладені в основу лінійної схеми формування основних культурно-історичних типів (див. мал.):

- **Первісна культура**, початок якої сходиться до 40 тис.л. до н.е. (за деякими даними, близько 80 тис.л. до н.е.), а перехід до наступного етапу слід віднести до IV тис.л. до н.е.;
- **культура Стародавнього Світу** (включаючи культуру **Античності**) — близ. IV тис.л. до н.е. - V ст.;
- **культура Середньовіччя** — V-XIII ст.;
- **епоха Відродження (Ренесанс) і Реформації** — XIV-XVI ст.;
- **культура Нового Часу** (включаючи **Просвітництво**) — XVII-XIX ст.;
- **Новітня культура** — XX ст.

Якщо на ранніх етапах культурно-історичний процес в різних регіонах був більш-менш синхронізований, то останні п'ять-шість століть (починаючи з періоду Середньовіччя) найдинамічніше розвивається культура Європи. У європейській історії першими проявляються риси нових культурно-історичних етапів. Тому тут наведені хронологічні рамки саме для європейського регіону.

Зміна одного історичного типу іншим визначається багатьма чинниками економічного і політичного характеру, зміною світогляду. Так, перехід від Первісності до Стародавнього Світу пов'язаний із формуванням класового суспільства і перших держав, що відбилося в уявленні про божественний світ, як про деяку вищу ієрархію. Становлення середньовічного типу культури багато в чому обумовлене затвердженням монотеїстичних переконань (християнство, іслам) і домінуванням релігії у житті суспільства. Перехідна культура епохи Відродження започаткувала заміну релігійних цінностей на світські. Початок Нового Часу в європейській культурі пов'язаний із докорінною зміною типу світогляду — релігійний світогляд, характерний для попередніх епох, змінюється верховенством наукового світогляду.

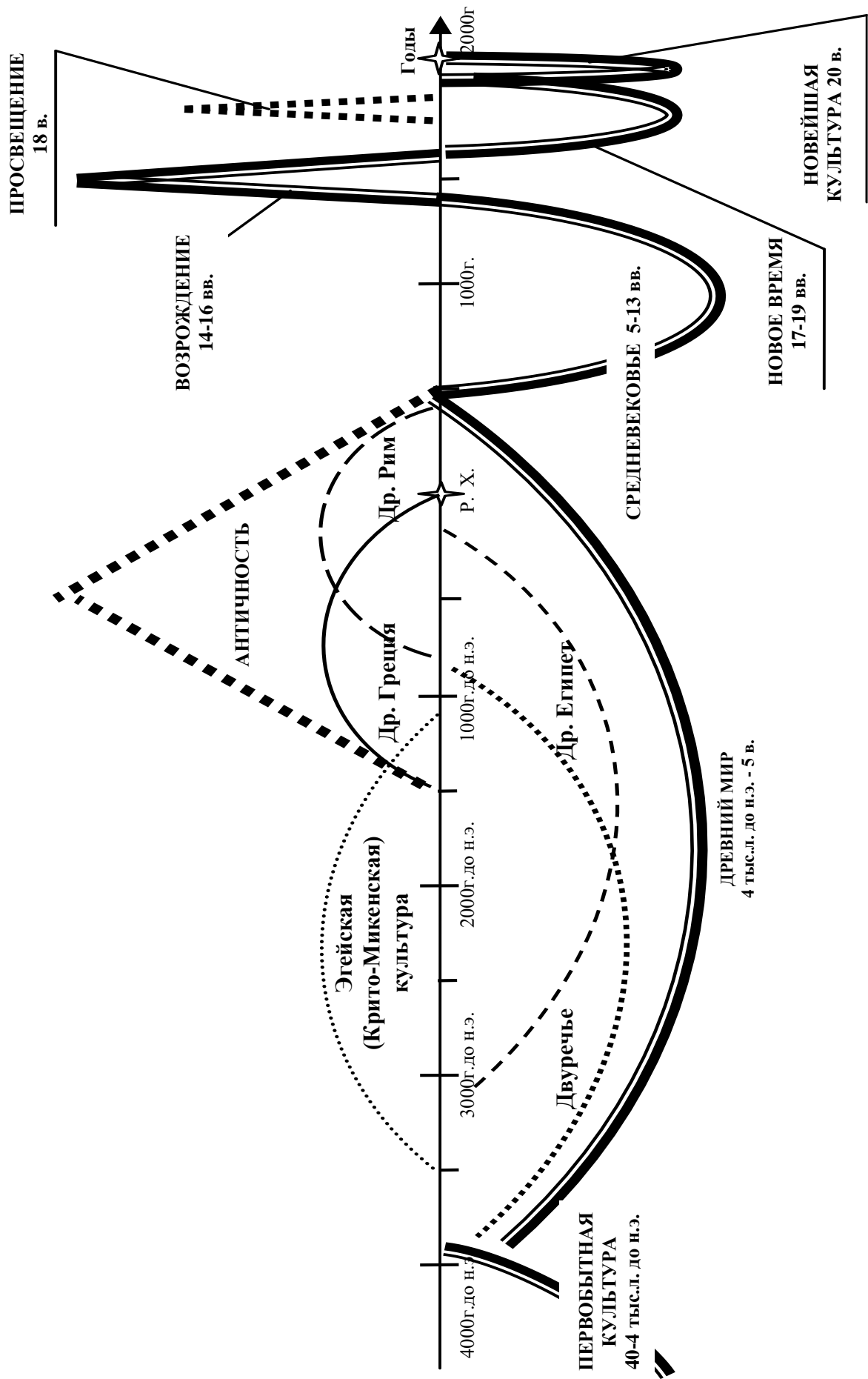
Важливо розуміти, що лінійність і послідовність схеми зміни основних культурно-історичних епох вельми умовна. На будь-якому етапі культурно-історичного процесу паралельно із культурою прогресивнішого типу існують і культурні системи ранішніх історичних типів. Сучасна культура людства представлена практично усіма культурно-історичними типами: первісною культурою реліктових племен Центральної Африки, Південної Америки, Австралії і островів Океанії; близькою за типом до культури Стародавнього Світу культурою низки держав Африки; культурами більшості ісламських держав, що багато в чому зберігають середньовічний устрій, і так далі.

Нині можна говорити про **лідерство "західної" культури** або **культури європейського типу**, до якої належить також культура північноамериканського

і ряду інших регіонів світу. Західна культура експансивно розширює свій вплив на такі самобутні культури, як слов'янська і мусульманська, культури Східної Азії та ін. Зберігаючи частково свою самобутність, вони все більш активно втягуються в структуру Новітньої культури, що є яскравим свідченням зростаючих темпів **глобалізації культури**.

У останнє десятиліття ХХ - перше десятиліття ХХІ ст. європейська, американська і інші культури, що залучені до їх орбіти (в тому числі, культура України), переживають глибоку кризу, що зачіпає практично усі боки життя людського співтовариства. Тому наш непростий час не вписується поки що у типологію культур, що склалася. Людству ще тільки належить визначитися із вибором власного майбутнього.

Безперечне одне — фундаментальна зміна світогляду є неминучою, отже ми стоїмо на порозі нового культурно-історичного етапу.

Лекція 3. КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОСТІ

План лекції

1. Культурно-історичні передумови становлення людини.
2. Історична періодизація первісної культури.
3. Матеріальна складова культури первісного суспільства.
4. Духовний світ первісної людини.
5. Найважливіші риси первісної культури.

Культурно-історичні передумови становлення людини

Колиска культури — це колиска людини як такої, суб'єкта, що здатний до раціонального мислення, прояву творчості і продуктивної діяльності. Першою людиною, але не примітивною. Колиска культури — це дитинство суспільства в самих ранніх формах його організації.

Сучасна наука пов'язує виникнення культури із появою у людини здатності відкривати, розвивати, створювати новий світ і відтворювати природний у його корисних і прекрасних рисах, комбінувати з першого і другого щось третє — не лише корисне, а й таке, що радує погляд. Здібності ці з'явилися від поєднання випадкових і закономірних обставин, у яких перебував предок людини.

Як же теорія пояснює виникнення культури?

Ось, приміром, думка видатного історика-філософа ХХ ст. **К.Ясперса**: *"Перше становлення людини — найглибша таємниця, що нам досі абсолютно недоступна, незрозуміла... Можна, звичайно, фантазувати з приводу виникнення людини, проте ці фантазії швидко виявляються неспроможними... До того ж нам невідома навіть остаточна, задовільна відповідь на питання: що таке людина?"* Проте, він не відмовлявся від спроб реконструювати початок нашого минулого.

Існують різні підходи до проблеми походження людини і культури, різні способи її вирішення.

Появу культури пов'язують із появою людини, а людини — із появою культури. Але це — не тотожні субстанції. Є суб'єкти, що далекі від культури, протистоять їй і прагнуть зруйнувати.

Найбільш стародавньою точкою зору є релігійна. Згідно із нею, людина є творінням Божим, що створене за його образом і подібністю. Культура в цьому контексті розуміється як прояв у людині божого дару, як послання вірянам вищих духовних цінностей, як залучення до богоугодного життя.

У культурології існує і космологічна точка зору, що припускає "транспортування" розумної істоти на землю з однієї з найближчих планет. Ця істота, якій властиві певні культурні навички, звички, здібності, і є нашим високоповажним предком.

Згідно із марксистським розумінням людини і культури, культура є похідним від суспільства, продуктом і суб'єктом суспільно-трудової діяльності.

Якщо тварина пристосовується до природних умов існування, то люди, що об'єднуються у спільній праці, перетворюють ці умови, створюючи світ матеріальної і духовної культури відповідно до своїх потреб, що розвиваються. Марксистська (формаційна) концепція розглядає цю проблему крізь призму становлення первіснообщинної суспільно-економічної формації.

К.Ясперс розділяє **передісторію або доісторію** (тобто незафіксований період минулого людства, що не має опису в пам'яті людей) та **історію** (період, що має такий опис).

У передісторії Ясперс виділяє два аспекти: біологічний і історичний розвиток людини. У першому випадку створюються успадковані якості, у другому здійснюється передача досвіду за допомогою мови, поведінки, праці. У людини складаються своєрідні біологічні властивості, які дозволяють їй свідомо побудувати своє буття іншим чином, ніж тваринам, пристосовуватися до будь-якого середовища. Вона біологічно схильна до навчання бути соціумом, до духовної діяльності.

У передісторії, за думкою Ясперса, істотними досягненнями були: використання вогню і знарядь, поява мови, способів самоконтролю людини (наприклад, у формі **табу**), утворення соціальних груп і співтовариств, формування світогляду за допомогою міфів.

Історія ж починається з таких реальних подій, як організація іригаційних систем, використання коня, відкриття писемності, створення держави, формування націй. Стрибок із природного стану в історію пов'язаний з використанням техніки, передачею духовного надбання, наявністю людей, які стають прикладом і взірцем для наслідування, звільняючи інших від страху і відкриваючи перед ними можливості самосвідомості.

Історична періодизація первісної культури

Земля існує приблизно два мільярди років, а життя на ній — близько півмільярда років. Перехід від біологічного предка людини до людини налічує декілька мільйонів років. Згідно з останніми даними, сучасні людиноподібні мавпи не є предками людини, вони — лише паралельна гілка (чи гілки), які розвивалися самостійно поряд із людською гілкою.

Дані археології, палеонтології та інших наук дозволяють стверджувати, що, згідно із законом еволюції, розвиток виробничої діяльності від випадково-елементарного рівня до усього різноманіття діяльності людини, що постійно ускладнюється, був історичною неминучістю. Поряд із цією діяльністю розвивалася людська свідомість. У складних, екстремальних умовах, у які потрапляли наші "тваринні предки", виживали ті, що поводитися неординарно.

Становлення **Людини Розумної** (Homo Sapiens) знаменувалося якісними змінами у інформаційній системі життєдіяльності, сприйняття і переробки інформації, створенням нової мови — мови мислення, мислення знаками, що переростає у словесно-понятійну свідомість. У цій сфері формуються, головним чином, **духовна сфера життя, елементи духовної культури**.

Одним з найважливіших аспектів розвитку перехідного стану є ігровий. Гра взагалі властива високорозвиненим тваринам. Гра передує культурі, є одним з джерел, що її формують. У ній закладені якості протокультурної діяльності: це — вільне заняття (у грі ще відсутня "практична" зацікавленість), хоча й за певними правилами, що сприймається як таке, що "не є справжнім".

Нідерландський культуролог *Й.Хейзинга* відмічає у грі ті передумови культури, які відіграють істотну роль у становленні людини і суспільства. Вона прикрашає життя і доповнює його, вона має значущу цінність, щось означає і щось знаменує. У грі зав'язуються і апробуються духовні та соціальні зв'язки.

Отже, опорними моментами, що зумовили формування людини як істоти вищого порядку, ніж тварини, були:

- перехід до прямоходження,
- використання знарядь праці,
- спільна діяльність,
- парадоксальна поведінка,
- розвиток мови і спілкування на базі використання системи сигналів і знаків комунікації,
- ігрові ситуації.

Учені висувають і інші гіпотези, наприклад, космічного характеру: був, ймовірно, період, сприятливий для стрибка у розвитку мислення, психіки передлюдини.

Біологічна еволюція людини завершилася приблизно **40 тис. років тому**. Деякі учені відсувають цю межу до **80 тисяч років**. Десь в тих часових межах починається становлення і розвиток соціуму, **людини як істоти соціальної** (громадської).

На початковому етапі людина використовувала кам'яні знаряддя, тому цей період називають **кам'яною добою**. Основні **періоди** кам'яної доби:

- ↔ **палеоліт** [від грец. *palaios древній* + *lithos камінь*] — початковий етап кам'яної доби, коли первісна людина виготовляла знаряддя прийомами сколювання та оббивки каменю. Завершився приблизно у 35-33 тис.л. до н.е.;
- ↔ **мезоліт** [від грец. *mesos середній* + *lithos*] — період застосування мікролітів (мініатюрних кам'яних знарядь) і відбитих знарядь, тоді ж з'являються лук і стріли. Датується 12-6 тис.л. до н.е.;
- ↔ **неоліт** [від грец. *neos новий* + *lithos*] — період, що завершує епоху використання кам'яних знарядь праці. Господарська діяльність людини переходить від тієї, що привласнює до добувної економіки. Це є час "неолітичної революції", пов'язаної з початком розвитку скотарства і землеробства. Більшість культур неоліту Європи і Азії відносяться до 6-4 тис.л. до н.е.

Наступний етап — **енеоліт** [від грец. *aeneus мідний* + *lithos*] чи мідно-кам'яна доба, час, коли кам'яні знаряддя були витіснені мідними і бронзовими,

датується 4 тис.л. до н.е. Наприкінці 4 тис.л. до н.е. енеоліт змінюється **бронзовою добою**. Приблизно в цей же час відбувається формування стародавніх держав, а в культурі — перехід до культури Стародавнього Світу

Застосування заліза завершило первісну і раннекласову історію людства, поклавши початок **залізної доби**.

Матеріальна складова культури первісного суспільства.

Хоча сучасна культурологія стосовно первісної епохи відмовилася від традиційного поділення культури на матеріальну і духовну, на наш погляд, має сенс зупинитися окремо на матеріальному аспекті первісної культури.

Матеріальна складова первісної культури включає, в першу чергу, створення і вдосконалення **знарядь праці**, способів їх використання і обробки. Знаряддя праці діляться на первинні (палиця, камінь, дубина ц тому подібне), за допомогою яких добувалася їжа, і вторинні, за допомогою яких створювалися первинні знаряддя. Вторинні знаряддя якраз і складають те специфічне штучне середовище, яке створюється не природою, а людиною і є початком виникнення культури.

Важлива особливість розвитку техніки полягає у зростанні механічної потужності знарядь, що створені людиною. Людина постійно шукала способи підвищення своєї сили і здібностей: збільшувала вагу ударних знарядь, застосовувала важелі, використовувала колоди, плоті, довбані човни як транспортні засоби, нарощувала швидкість і розширювала можливості пересування.

Для становлення людини, розвитку її культури велике значення мав **вогонь**. Вогонь — це тепло, світло, засіб захисту і приготування їжі, це одна з основ людського життя. Застосування вогню сприяло перетворенню тваринної психіки у напрямі розвитку інтелекту, становленню господарської діяльності.

А яку роль в житті первісної людини грало **житло**? Це — не лише притулок, місце відпочинку, відновлення сил, це ще й місце своєрідної культуротворчої діяльності. Печеру змінює штучне житло. На берегах Дністра виявлені житла шалашного типу, що відносяться до середини палеоліту. В період неоліту існують вже три типи жител: напівземлянки, споруди з настелених колод і свайні будівлі.

На ранній стадії свого розвитку люди створювали знаряддя праці, але їжу ще не виробляли, а привласнювали її шляхом збирання, полювання і рибальства, використовуючи для цього різні знаряддя. Так, в рибальстві застосовувалися гачки, остроги, мережі тощо. Тому ранній період розвитку культури, її матеріального аспекту, можна умовно визначити як тип переважно **привласнюючої** культури.

Лише згодом, коли людина переходить у своїй діяльності на стадію землеробства, скотарства і далі ремісництва, формується матеріальна **культура виробничого типу**.

Духовний світ первісної людини

Як вже було сказано, матеріальне буття на ранньому етапі розвитку людства було органічно пов'язане із життям духовним. Людська діяльність, спосіб життя носили **синкретичний характер**. Тобто однією з важливіших рис первісної культури є синкретизм [грец. *нерозчленованість, що є характерним для первинного нерозвиненого стану будь-чого*], усвідомлення своєї єдності з навколишнім світом, природою і усім, що існує, органічне злиття матеріальних і духовних елементів людської життєдіяльності. Так, ритуал перед полюванням, включав танок (зазвичай заснований на наслідуванні поведінці тварин), спів, музику, спеціальне вбрання та прикраси, магичні дії, що існували в нероздільній єдності, і, в той же час, були невід'ємною частиною процесу добування їжі.

Духовне життя первісної людини було, таким чином, динамічною цілісністю, що розвивалася. Її складовими компонентами є: мова, знання, вірування, моральність, художня творчість, табу (заборони), закони і звичаї, які людина відкривала, створювала, поширювала і засвоювала у суспільному бутті.

Мова, як знакова система, служила для первісної людини засобом самовираження, мислення, спілкування. Формування членороздільної мови стало результатом і чинником подальшого духовного розвитку людини, осмислення навколишнього світу і свого "Я", закріплення інформації в мовних структурах, передачі соціального досвіду.

Сконструювати зв'язок між річчю і уявленням про неї за допомогою набору звуків, що здійснюються завдяки механізму артикуляції, і, головне, не просто почуті, але зрозумілі співрозмовником — це справжня творчість. Коли це було досягнуто, виникла основа культури в області духу.

На ранніх етапах розвитку культури з'являється **міф** — прадавня форма уявлень людини про устрій і походження всесвіту, пізніше — про божества і героїв, що представлені в декілька фантазійної формі. Міф є способом осмислення природної і соціальної дійсності на ранніх стадіях громадського розвитку, суть якого полягає в тому, що докільця олюднюється, одушевляються космос, явища природи, людина прагне гармонізувати себе зі світом, "зробити" всесвіт подібним до себе, а отже зрозумілим і ясним.

Міфотворчість — це пізнання людиною світу шляхом співвідношення його із собою, з тим, що вже відоме, зрозуміло, пережите.

Міфотворчість первісних людей лежить в основі їх вірувань і релігійних уявлень.

Ранні релігійні вірування — це окремі і відносно систематизовані уявлення первісних людей, що відображують їх переконаність в існуванні надприродних сил і істот, здатних чинити вплив на людину і світ, що її оточує. Первинними об'єктами релігійного поклоніння були предмети, рослини, тварини, явища природи.

Вірування найтіснішим чином пов'язані з релігією. Але будь-яка релігія, на відміну від розрізнених вірувань, є стрункою системою поглядів, що

відображують віру людини в існування надприродної сили або істоти — бога (богів). Тому ранні релігійні вірування називають також **проторелігією**.

Науці відомі чотири форми ранніх релігійних вірувань :

- **Тотемізм**, заснований на вірі людини в надприродний кровно-споріднений зв'язок зі своїм тотемом — твариною, рослиною, явищем природи, що вважається родоначальником племені, роду.
- **Фетишизм** — віра в надприродну силу неживих предметів – **фетишів**.
- Уява людини відокремила надприродні властивості предметів, тварин і явищ природи від них самих, перетворивши на самостійні сутності — душі, духів. На цій основі виникли вірування, що визначають терміном анімізм [від латин. *anima* — *душа*]. Це створило згодом можливість розподілу у свідомості людей світу на реальний і надприродний.
- Фетишизм пов'язаний із **магією**. Під магією розуміється сукупністю обрядів, заснованих на вірі в здатність людини надприродним чином впливати на інших людей, сили природи і потойбічний світ.

На основі віри в невмирущу душу формувалися **поховальний культ і культ предків**, які й після смерті продовжували чинити вплив на життя роду.

З ранніми релігійними віруваннями пов'язано спорудження т.з. **мегалітів** [від грец. *megas великий* + *lithos камінь*] — споруд із велетенських каменів, що служили, ймовірно, могильними пам'ятниками і святилищами. Мегалітичні споруди стали прообразом скульптури і архітектури, вони органічно сплїталися з проявами художньої свідомості первісної людини.

Відомі три типи мегалітів :

– **менгіри** — окремі камені, що вертикально поставлені, яким з часом стали надавати чіткішої форми, наділяти рисами, схожими із зображенням людини і тому подібне. По всьому світу збереглося немало менгірів різноманітних форм і розмірів, цілі алеї менгірів;

– **дольмени** — декілька вертикально поставлених каменів, перекритих зверху горизонтальною плитою — прообраз усіх архітектурних споруд;

– **кромлехи** — складні композиції з великих каменів, розставлених найчастіше у вигляді концентричних кіл. Найвідомішим кромлехом є Стоунхендж у Англії.

Мистецтво, як окрема сфера культури, виникає, коли людина навчилася створювати і передавати специфічну художню інформацію. Але "перші кроки" у сфері художньої творчості мали, поза сумнівом, і самостійне значення. З отриманням здатності образного сприйняття і відображення дійсності формується художньо-образне мислення — метафоричне, оцінне, емоційно значиме. Проте про мистецтво можна говорити лише з того часу, коли первісна людина змогла закріплювати, зберігати і передавати художню інформацію за допомогою спеціальних засобів — в малюнку і звуці, камені, глині і дереві.

Мистецтво виконує важливі функції розвитку духовності людини, перетворення навколишньої дійсності на основі уявлень про красу, ідеали і досконалість.

Предметом первісного образотворчого **протомистецтва** були тварини, сцени полювання, пізніше — фігури людей, танці, а також ритмічно організовані геометричні візерунки, лінії, кольорові "гами". Ці символічні зображення були вже чимось, що виходить за рамки простого відтворення навколишнього світу, стали віддзеркаленням естетичних почуттів, абстрактного мислення, духовного світу людини.

Збереглися цілі "галереї" художньої творчості наших первісних предків: в печерах Аляско (Франція), Альтаміра (Іспанія) та ін. Первісна людина навчилася створювати **петрогліфи** — наскальні зображення тварин, птахів, риб, мисливців, сцени, що оповідають про якісь дії та події. Їх називають "літопис на скелях". І хоча первісна культура — це культура неписьменна, саме з петрогліфів згодом "виростає" писемність.

Таким чином, духовний світ нашого далекого предка був світом культури, світом створення значущих для його душі цінностей.

Найважливіші риси первісної культури

Підсумовуючи аналіз розвитку культури в первісну добу, виділимо основні риси первісного типу культури:

- **синкретичність** людської свідомості і культури;
- **кам'яні знаряддя праці;**
- **приручення вогню і тварин;**
- **привласнюючий спосіб життєдіяльності**, коли людина ще не створює, а бере (привласнює) те, що створено природою;
- **первіснообщинний устрій**, безкласове суспільство;
- **відсутність писемності**, а отже й історії (літописання), через що цей період називають **доісторичним**;
- **формування проторелігії;**
- **міфологічна свідомість;**
- **поява протоархітектури і протомистецтва.**

Первісна людина створила безліч чудових творінь, залишивши значний слід у літопису культури. Яскраві міфи і релігійні уявлення, дивовижне мистецтво і практичні знання про життя природи, багатий повсякденний досвід і уявлення про те, як краще жити у своїй спільноті і в гармонії з навколишнім світом — усе, що створене нею, служило основою для становлення культури наступних поколінь, допомагало їм сходити у своєму культурному розвитку все вище, до тієї риси, від якої людство починає відлік розвитку цивілізації.

Лекція 4 . КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

План лекції

1. Загальні риси культур Стародавнього Світу.
2. Культурна спадщина давньосхідних цивілізацій.
3. Культура античної Греції.
4. Культура Стародавнього Риму.

Загальні риси культур Стародавнього Світу

Поняття "СТАРОДАВНІЙ СВІТ" охоплює досить тривалий період загальнолюдської культури — від **4-го тис.л. до н.е. до середини V ст. н.е.** та має найширші географічні рамки, що охоплюють усі континенти і куточки Світу: Стародавній Єгипет, Месопотамію, Месоамерику, Давню Індію и Китай, Давню Русь та інш.

Усі ці несхожі, на перший погляд, культури мають характерні спільні риси, що дають засади для об'єднання їх усіх до одного культурно-історичного типу:

- перехід від привласнюючої діяльності (збирання, полювання) до **виробничої** діяльності (землеробство, скотарство, ремесло);
- перехід від синкретичності, що властива первісній культурі, до **диференціації форм громадського життя**, в тому числі, розподілу видів трудової діяльності та сфер самої культури;
- трансформація первісної общини у **класове рабовласницьке суспільство**;
- формування **державності** різного типу: східні деспотії, рабовласницька демократія, монархії, імперії;
- поява **писемності**, що дозволило не лише забезпечити функціонування складної державної і економічної системи, але й сприяло виникненню принципово нового розуміння часу;
- виникнення **історичного часу** — те, що йому передувало, — це доісторична епоха або передісторія;
- **традиційність**, що сприяє самозбереженню культури шляхом сталих традицій, звичаїв, порядків, звичних форм життєдіяльності;
- цьому сприяє також **нормативність і канонічність** — слідування жорстко закріпленим нормам і правилам, що регламентують усі сфери життя;
- **сакралізація** усіх сфер життєдіяльності;
- **політеїстичність** вірувань (за виключенням єдиної монотеїстичної релігії у Стародавньому Світі — іудаїзму);
- **монументальність**, що обумовлена прагненням вшанувати світ божественний та увічнити велич і могутність влади земної.

Культурна спадщина давньосхідних цивілізацій

Культура давньосхідних цивілізацій багато в чому є ключовою для розуміння усієї історії людства. Саме люди Давнього Сходу (Стародавнього Єгипту, Месопотамії або Дворіччя, Палестини та ін.) зробили рішучий крок від багатотисячолітньої первісної культури до створення того особливого типу самоорганізації людства, який ми називаємо цивілізацією.

Саме у давньосхідних цивілізаціях закладаються основи класової структури, державності, наукових, релігійних, філософських, художніх шукань прийдешніх поколінь людства.

До 4 тис.л. до н.е. в регіонах, що пов'язані з долинами великих річок (Ніл, Тигр, Євфрат), сформувалися передумови для виникнення перших цивілізацій. Теплий клімат, родючі землі, велика кількість води сприяли інтенсивному розвитку землеробства, яке, проте, постало перед необхідністю великомасштабних іригаційних робіт.

Подібні масштаби діяльності неминуче мали привести до технічних, організаційно-управлінських, соціальних і культурних змін. Зростання потреби у робочій силі задовольнялася використанням **рабів**, головним джерелом поповнення чисельності яких були завоювання (а це, у свою чергу, сприяло вдосконаленню **військового мистецтва і техніки**) і система боргового рабства, що вимагала правового врегулювання боргових і майнових стосунків, тобто стимулювала розвиток такої області культури, як **право**.

Ускладнення форм господарського і громадського життя вело до соціальної диференціації і становлення жорстко фіксованої **класової структури рабовласницького суспільства**. А необхідність регулювати і регламентувати взаємодію різних соціальних шарів вилилося у формування строгої ієрархічної державної структури. Яскравим зразком такої держави є Стародавній Єгипет, соціальна структура якого відлилася в містку і закінчену форму піраміди, підніжжям якої служили раби, вільні землероби і ремісники, а вершиною — фараон, що був власником усього, що є в державі, отримував необмежену довічну владу у спадок.

Потреба у збереженні цілісності та непохитності такої соціальної структури сприяла формуванню **культури традиційного типу**, головною характеристикою якої є передача на протязі століть і тисячоліть від покоління до покоління звичаїв, порядків, правил поведінки, що історично склалися.

Сакралізація та обожнювання влади — характерна риса більшості держав Стародавнього Світу. Це сприяло формуванню більш зрілого, у порівнянні з первісними віруваннями, типу релігії — **політеїзму** (многобожжя), коли на світ божественний проектувалася соціальна ієрархія світу людського.

Таким чином, культуру давньосхідних держав можна визначити як **сакралізовану культуру традиційного типу**.

Цивілізації Близького Сходу і Стародавнього Єгипту, що є яскравими зразками цивілізацій давньосхідного типу, мають не лише цілком очевидні риси схожості, але й істотні відмінності.

- Історія Стародавнього Єгипту укладається у хронологічні рамки з 4-го тис.л. до н.е. до IV ст. до н.е., коли Єгипет був завойований Олександром Македонським.

На початок 4-го тис.л. до н.е. відноситься і формування основного комплексу міфологічних уявлень, які є ключем до світогляду давнього єгиптянина.

На перший план висунувся **солярний культ** сонячного бога *Ра*.

Ключовим міфом, що розкриває основні уявлення давніх єгиптян, був міф про бога землеробства і родючості *Осиріса*, його божественну дружину *Ісиду*, підступного брата *Сета*, бога пустелі, що убив Осиріса, сина Осиріса і Ісиди *Гора*, що помстився за батька, перемігши Сета, і повернув Осирісу життя. Затвердившись у якості божественного владика на землі, Гор став родоначальником усіх фараонів, в той час, як його батько залишився владикою і Верховним Суддею в царстві мертвих.

Осирічний міф є характерним для землеробських культур, він заснований на архетипі бога, що вмирає і воскресає, що символізує річні природні цикли. В той же час, міф про Осиріса і Гора обґрунтовував божественну природу влади фараона і сакральність держави.

Міф про Осиріса пов'язаний також із питанням про життя і смерть. Оптимістичною упевненістю в безсмерті пояснюється такий важливий для давньоєгипетської культури **поховальний культ** із його традицією збереження муміфікованого тіла і грандіозними поховальними спорудами.

Поховальний культ і ритуалізація усього громадського життя знайшли віддзеркалення у переважно **культовому мистецтві** Стародавнього Єгипту: будівництві гігантських гробниць, таких, як піраміди в Гізі, і храмових комплексів; розвитку скульптури і живопису, покликаних зберегти вигляд і діяння померлого; помпезних театралізованих містеріях, що ілюстрували таємниці потойбічного життя і воскресіння душі. Навіть правові норми єгиптяни закріпили к сакральних текстах "**Книги Мертвих**".

Усі сфери життя давнього єгиптянина були підпорядковані **канонам**. Канон визначав місце людини у всесвіті і суспільстві, закріплював його самого і його нащадків за певним соціальним осередком; канон обумовлював специфіку ритуальної дії, норми і правила взаємодії людей; канон закріплював принципи зображення в мистецтві, вигляд архітектури тощо.

Культура Стародавнього Єгипту була суворо **нормативною**. У міфології і мистецтві не знайти образи героїв, що проявляють неслухняність встановленим законам, що кидають виклик світовому порядку. Древній єгиптянин з'являється перед нами людиною, що відчуває свою вписаність у непорушний світовий і соціальний лад, усвідомлює свою причетність вічності та нехтує індивідуальністю на користь гарантованого і стійкого становища як у цьому земному світі, так і у світі потойбічному.

- На відміну від розміреної староегипетської історії, історія народів, що жили в **Месопотамії**, була сповнена бурхливими подіями: злетами і

падіннями держав (**Шумера, Ассирії, Вавилону** та ін.). Велике значення для європейської культури має також історія давніх євреїв і **Ізраїльського царства**.

Змішення етносів і зміна культур, безперервні війни, що мали зазвичай винищувальний характер, і особливості землеробства, залежного від примх природи, — усе це вело до того, що в культурі Месопотамії панувала не ідея вічності і непорушності, як в Єгипті, а ідея тлінності, минучести усього, що існує. Цією ідеєю пройняті рядки найдавнішого з пам'ятників **епічної літератури**, що дійшли до нас, — шумерського епосу про **Гільгамеша** і скорботні рядки **Книги Екклесіяста** — найтрагічнішої з біблейських книг, авторство якої приписувалося цареві Ізраїльського царства **Соломону** (X ст.).

У політеїстичних релігіях цього регіону, разом із **культами богів різних стихій** (*Ану* — бог неба, *Енліль* — бог повітря, *Енкі* — бог підземних вод та ін.) особливе місце займали **астральні культури**, що відбивали єдине, що є вічним і впорядкованим у світі — рух зірок. Таким, наприклад, є культ **Іштар** — богині любові і війни.

У такому культурному контексті зазнала змін і ідея державності. Цар вважається причетним божеству, але він вже не бог, а смертна людина. Принципово важливим поворотом у людській свідомості стала **фіксація світських правових норм**, що забезпечували могутність і злагоджене функціонування державної структури. У XVIII ст. до н.е. вавілонський **цар Хаммурані** створив найдавніший з відомих нам звід законів. Взаємини усіх соціальних шарів і окремих людей регулювалися тепер не їх особистою волею (взаємними угодами, кровною помстою тощо), і навіть не волею божою (як, наприклад, Суд Осиріса в Єгипті), а державою. Тотальному контролю з боку держави були підпорядковані усі сфери культури, усі прояви людської діяльності, перетворюючи її тим самим у державу **тоталітарну**.

Порівняно із культурою Стародавнього Єгипту, культура Месопотамії відрізнялася дещо іншими ціннісними орієнтаціями — блага земного буття, довголіття і світ були пріоритетнішими за цінності світу потойбічного. Це була **більш світська по духу культура**.

На відміну від стародавнього єгиптянина, людина, що жила на Близькому Сході і в Месопотамії, не була просто гвинтиком безособової сакралізованої системи, він був поставлений перед необхідністю вибору, особистого самовизначення, нехай навіть у жорстко заданих рамках, як, наприклад, Авраам, що був не лише обраним Богом, але й обрав собі Бога і уклав із Ним Договір. Не випадково саме в цій культурі уперше з'являються образи напівбогів і героїв, супротивних богам (так, Гільгамеш чинив опір могутній богині Іштар).

• Ученість давньоєгипетських і вавілонських мудреців залишила величезний пласт знань в галузях астрономії, геометрії, меліорації, медицини. І сьогодні ми користуємося шостидесятирічною системою числення (поділення години, градуса) і живемо за календарем, що заснований на вавілонському

календарі, хоча багато досягнень давньосхідної культури виявилися втраченими для нас назавжди.

Міфологічні уявлення давніх євреїв, викристалізувавшись у перші біблейські тексти, стали ідейною основою майбутнього християнства і усієї сучасної європейської духовної культури.

Невипадково тому культуру давньосхідних цивілізацій ми називаємо "**колискою світової цивілізації**".

Культура античної Греції

Антична культура — завершальна фаза культури Стародавнього Світу.

Поняття "**АНТИЧНІСТЬ**" уперше стали вживати діячі італійського Ренесансу для характеристики культури стародавніх греків і римлян. Деякі дослідники вважають, що до античного світу слід також відносити **Крито-мікенську** або **Егейську** цивілізацію (**Критське царство**, міста-держави **Трою, Мікени**), що була безпосередньою попередницею давньогрецької.

Високий рівень Егейської культури став потужним рушійним чинником розвитку молоді грецької культури. Цей вплив позначився у архітектурі грецьких міст, міфології, обрядах, мистецтві, спорті.

- Слова "Греція" і "греки" — латинського походження. Самі греки називали себе "**еллінами**", а свою країну "**Елладою**".

Основні етапи давньогрецької культури:

- ↔ **гомерівський** (XI-VIII ст. до н.е.), названий по імені поета *Гомера*, що увічнив у поемах "*Іліада*" і "*Одіссея*" події Троянської війни;
- ↔ **архаїчний** (VII-VI ст. до н.е.) — становлення специфічної форми державності — античного **полісу** — політично і економічно незалежного міста-держави; закладання фундаментальних основ давньогрецької культури на основі єдності мови, релігійних вірувань, мистецтва і схожого способу життя;
- ↔ **класичний** (V-IV ст. до н.е.) — період формування **рабовласницької демократії**, час найвищого розквіту давньогрецької культури — філософії, науки, літератури, провідних видів мистецтва: монументального живопису, архітектури, скульптури, кераміки і вазопису, музики, театру, спорту. Феномен класичної епохи називають "*грецьким дивом*" або "*золотим століттям*";
- ↔ період з IV до I ст. до н.е. зветься **елліністичним** внаслідок поширення грецької культури на скорених Грецією територіях Єгипту, Персії і навіть Індії.

Стародавня Греція не була цілісною державою, як, скажімо, Єгипет, вона була не політичною, а етнічною і культурною єдністю, що складалася з безлічі самостійних полісів.

Давньогрецька культура формувалася, використовуючи досягнення інших народів — єгиптян, вавілонян, фінікійців. Але, вже починаючи з періоду

архаїки, грецькій культурі були властиві особливі погляди на світ, принципово відмінні від давньосхідного світосприйняття.

- Релігійним віруванням еллінів, як і інших народів Стародавнього Світу, були властиві **політеїзм** (многобожжя) і **пантеїзм** (ототожнення божеств із природою і сприйняття природи як втілення божої суті).

У історії давньогрецької релігії виділяють два періоди:

— **доолімпійський**, для якого характерні риси тотемізму, культ мертвих і поховальні обряди. В цей же час виникає культ давньогрецьких героїв, таких як Геракл, Орфей та ін.;

— **олімпійський**, з єдиним для усієї Греції культом богів-покровителів античних полісів. Складається пантеон на чолі з богами, що мешкали на горі Олімп.

Поетична міфологічність — найважливіша риса світогляду еллінів. Кризь призму міфу греки сприймали і осмислювали природні явища, минуле і сьогодення своєї батьківщини, весь навколишній світ. У міфі гармонійно поєднувалися вигадка і правда, фантазія та історичні факти.

- Існування **Космосу** [грец. *порядок*] греки пояснювали раціональними, а не релігійними причинами. Якщо для інших народів спеціальні знання про Всесвіт можна вважати лише передумовою науки, то античним грекам було притаманне прагнення створити систему позитивних знань про Всесвіт, що базується на ідеї космічного порядку не від Бога, а на основі закону. Космос для них був не лише втіленням світового ладу і єдиного цілого, на відміну від безладного **Хаосу** [грец. *первозданна безодня, що все породжує*], але й втіленням естетичних принципів, таких як **краса, міра, гармонія**.

Проблеми устрою Космосу, законів Всесвіту займали особливе місце в грецькій філософській думці. Ще в докласичний період зароджується наука про природу — **натурфілософія**, що стала основою грецької і майбутньої європейської науки.

Одним із найяскравіших представників докласичної **філософії** був **Піфагор**. Він і його послідовники внесли значний внесок у розвиток математики, теорії чисел, астрономії, теорії музики.

Згодом сформувалася ціла низка філософських шкіл, погляди яких зробили величезний вплив на розвиток усієї європейської філософії і науки. Епоху класики прославили "**батько діалектики**" **Сократ**, **Демокрит**, що обґрунтував атомарну будову Всесвіту, ідеаліст **Платон** — автор вчення про державу, і енциклопедист **Аристотель**, що розробив цілісне вчення про взаємовідношення форми і матерії.

Справжній прорив у **медицині** зробив **Гіппократ**.

- Грекам більш, ніж іншим народам Стародавнього Світу властиві **антропоморфізм**, суть якого полягає в тому, що тваринний і рослинний світ, явища природи і навіть могутні боги наділяються людськими властивостями, і **антропоцентризм** (людина — в центрі всесвіту, "*мірило усіх речей*"), які проявилися в усіх сферах давньогрецької культури: у міфології і літературі

одним з головних діючих персонажів, поряд із богами і напівбогами, була людина; у науці та мистецтві склалося шанобливе ставлення до авторства і глядача; впорядкованість Космосу в уяві філософів є співвимірною ідеальною красою людини, як зовнішній, так і внутрішній.

Ідеалом у Стародавній Греції була людина, що досягла калокагатії — естетичної гармонії тілесного і духовного. Досягти такого ідеалу можна було шляхом фізичних вправ, виховання і освіти, передусім, естетичної.

- Античний ідеал калокагатії нерозривно пов'язаний із змагальним принципом **агоністичності** [грец. **агон** *боротьба, змагання*], що є найважливішим елементом давньогрецької і усієї античної культури. Агоністичність була органічно властива усім сферам життєдіяльності: інтелектуальній, музичній, поетичній, але особливо яскраво проявилася у спортивних змаганнях: **Олімпійських**, Немейських та ін. іграх. Змагальний, ігровий принцип в культурі створював атмосферу видовищності і святковості.

Інтелектуальний агон полягав в умінні вести діалог, відстоювати свої переконання. Цей принцип лежав в основі **ораторського мистецтва** і науки **риторики**, що отримали розвиток в Греції і Римі.

- Джерелами давньогрецької **літератури** були усна народна творчість, міфи і епічні пісні, які вигадували і виконували співаки-аеди.

У гомерівський період з'являються **рапсоди** — оповідачі, автори епічних поем (*Гомер, Гесіод*), а в VII-VI ст. до н.е. — **лірична поезія**, яскравою представницею якої була поетеса **Сафо** (Сафо).

Популярним жанром була **байка**. Першим байкарем був поет **Езоп**.

У епоху класики з'являється новий літературний жанр — **історична проза**, одним з перших авторів якої був "батько історії" **Геродот**.

У класичний період з'являються й такі літературні жанри, як: **драма, трагедія, комедія**. **Есхіл** — "батько трагедії", **Софокл**, що прославляв патріотизм, громадський обов'язок і віру в людину, реаліст **Еврипід**, започатковець грецької комедії **Аристофан**, вдало поєднуючи реальність і фантазію, заклали літературні основи театрального мистецтва.

- **Театр** — особливий синтетичний вид мистецтва, що виник в Стародавній Греції в VI ст. до н.е., в якому сплелися воедино гра акторів перед глядачами і драматичний літературний твір, музика і спів.

Виникнення театру пов'язане із Великими Дионісіями — святами на честь бога виноробства Дионіса. Театральне мистецтво виросло з **Дионісійських містерій** — сакральних театралізованих вистав.

Театр в Греції став рупором державної політики, головним вихователем і наставником громадян. Кожен громадянин мав бути глядачем. Але театр для греків був більше, ніж видовище. Це — своєрідна енциклопедія філософських ідей і психології людини. Театр будив не лише думку, а й почуття. Найвищим переживанням, до якого прагнули елліни — пережити ефект **катарсису** [грец. *очищення*], суть якого — у вищому прояві духовності через співчуття героям трагедій і причетність до вищих ідеалів суспільства і держави.

- **Архітектура.** На прикладі мікенської культури греки навчилися будівництву **акрополів** [грец. *верхнє місто*] — укріпленої частини міста, що розміщувалася на височині. Акрополі були центральною частиною більшості грецьких полісів.

Починаючи з архаїчного періоду, головним видом архітектури були храми, які були не лише культовими, а й частково і громадськими будівлями. Найпоширеніший тип храму — **периптер** [грец. *з усіх боків окрилений*], в якому колони розташовувалися по усьому периметру споруди.

Основою архітектури Еллади і одним з прикладів канонів є **ордерна система**, що строго визначала співвідношення, пропорції між частинами будівлі, що несуть навантаження (колонами) і перекриттям. До класичних ордерів грецької архітектури, до яких звертаються і сучасні архітектори, належать: **дорійський ордер**, що відрізняється простотою і мужністю форм (невипадково дорійські колони іноді замінювалися чоловічими фігурами — **курсами**); **іонічний ордер**, якому властиві легкість і стрункість, колони якого іноді замінювалися жіночими фігурами — **каріатидами**, а капітель прикрашалася волотами (завитками); особливо вишуканий **корінфський ордер** із капітеллю, декорованою листям рослини аканфи або квітами.

Пропорції архітектурних споруд відповідали ідеальним пропорціям людського тіла (так, відношення діаметру дорійської колони до її висоти відповідає відношенню стопи чоловіка до його зросту — 1:7, а іонічної — стопи жінки до її зросту — 1:8). Таким чином, грецькі архітектурні ордери є ще одним втіленням антропоцентризму.

- **Образотворче мистецтво.** Грецький живопис, на жаль, практично не зберігся. Ми можемо судити про нього лише по римських копіях, що дійшли до нас, і описах очевидців. Добре збереглися лише численні зразки **вазопису** — лакового розпису поверхні керамічних посудин для води, вина, масла і тому подібне. Форма кераміки, як і самі розписи, відповідали строгому канону.

Ідеї зовнішньої і внутрішньої досконалості людини особливо яскраво втілювала грецька **скульптура** періоду класики.

Першим із скульпторів, хто зумів передати у своїх творах рух людського тіла, був **Мірон**. У відомій скульптурі "**Дискобол**" (метальник диску) майстер продемонстрував прекрасне володіння пластичною анатомією, зобразивши вільний рух і природну грацію атлета.

Найвидатнішим скульптором Греції був **Фідій**, що керував реконструкцією **Афінського акрополю**, будівництвом храму **Парфенон**, для якого із золота і слонової кістки створив прекрасну 9-метрову статую Афін. Стіни Парфенону прикрашали його багатофігурні рельєфи. Йому ж належить одне з чудес світу — 14-метрова **статуя Зевса в Олімпії**, що була виконана в тій же техніці, що і Афіна Парфьонос.

Знаменитий творець **Поліклет** був не лише скульптором, а й теоретиком мистецтва. Його трактат "**Канон**" присвячений вивченню ідеальних пропорцій людського тіла, які він втілював у в статуй "**Доріфор**" (списоносець).

Для класичного і елліністичного мистецтва характерно не лише зображення ідеальної тілесної краси, але й прагнення розкрити складний духовний світ людини. Грецькі майстри *Скопас, Пракситель, Лісіпп* прагнули зберегти бурхливі людські почуття і драматичні події. Ця тенденція яскраво утілилася в знаменитій скульптурній композиції "Лаокоон", римська копія якої прикрашає площу біля Археологічного музею в м. Одеса.

Завоювання Еллади Римом у II ст. до н.е. не знищило грецьку культуру. Навпаки, Рим сам потрапив до орбіти більш високої культури античних греків, як сказав римський поет *Горацій*: "Греція, полонянкою став, переможців грубих полонила". Це дає підставу говорити про своєрідний синтез грецької і римської культур.

Культура Стародавнього Риму

Місто Рим, за переказами, було засноване синами бога війни Марса *Ромулом і Ремом*, нащадками троянського героя *Енея*.

Історія римської культури традиційно ділиться на наступні періоди:

- ↔ царський або етрусський (VIII-VI ст. до н.е.), що ознаменований заснуванням Риму в 753 р. до н.е., зародженням класового суспільства і держави, становленням основ римської культури;
- ↔ епоха республіканського Риму (V ст. до н.е. - 30 р. до н.е.) — період розвитку класичної форми рабовласництва, бурхливого будівництва міст, великомасштабних інженерних споруд; у політичній сфері — правління народного зібрання сенату і виборних консулів;
- ↔ епоха Римської імперії (31 р. до н.е. - 476 р.) — час правління імператорів (цезарів), період найвищої могутності і розквіту культури завдяки численним завоюванням в Європі, Азії і Африці, поширення римської культури на завойованих територіях і збагачення останньої за рахунок культурних досягнень інших народів.

В результаті внутрішніх протиріч і зовнішньої експансії Римська імперія розпалася на Західну Римську імперію, що загинула в результаті нашествия варварських племен, і Східну імперію, що згодом стала називатися Візантією. А у серед. V ст. наймогутніша держава Стародавнього Світу припинила своє існування. З падінням Риму завершилася не лише історія Античності, але й історія Стародавнього Світу.

На формування давньоримської культури вплинули багато сусідніх племен і народів, передусім етруски і греки.

У Етрурії римляни вчилися інженерній справі, будівництву і військовій майстерності. Вони запозичили у етрусків деякі релігійні уявлення і обряди, ворожіння і гладіаторські бої.

Пізніше, коли Рим завоював Елладу, вирішальний вплив на його культуру зробила грецька культура. Грецька мова стає мовою вищого шару суспільства, у еллінів римляни запозичили міфологію і філософію, літературу і театральне мистецтво, архітектуру і образотворче мистецтво.

Проте соціальний статус майстрів мистецтва у войовничому Римі і в Греції епохи розквіту був принципово різним. Римська культура відрізнялася більшою прагматичністю і доцільністю в порівнянні із давньогрецькою, заняття мистецтвом вважалися негідними римлянина і тому залишалися долею вільновідпущеників і рабів.

- Рационалізм римської культури найяскравіше проявився у **інженерній справі**: інтенсивному дорожньому будівництві, зведенні багатоярусних **акведуків** (наземного водопроводу) і **клоаки** (каналізації), винаході нового будівельного матеріалу, що дав велику свободу у виборі форм — **бетону**. **Арка, купол** так само характерні для римської архітектури, як ордерна система для архітектури Греції.

- У римському мистецтві пріоритетною була **архітектура**. В період Республіки римляни досягли успіхів не лише в техніці будівництва, але й у теорії архітектури. Трактат інженера і архітектора **Вітрувія** "Десять книг про архітектуру" став справжньою енциклопедією будівельної справи, що не втратила актуальності і в наступні епохи. На думку автора, архітектурна споруда має поєднувати в собі користь, міцність і красу, а архітектор повинен мати універсальну освіту.

До шедеврів римської архітектури відносяться: величезні **амфітеатри** з ареною для гладіаторських боїв та інших видовищ, найграндіознішим з яких є амфітеатр Флавіїв **Колізей**; **форуми** — міські площі, оточені колонадами і прикрашені безліччю статуй, що були центрами культурного і суспільно-політичного життя; **тріумфальні арки**, призначені для тріумфу — урочистого в'їзду армії-переможця у місто; величні храми, у тому числі, **купольні**; грандіозні по масштабах і пишно прикрашені **терми**, що були для римлян не просто лазнями, а місцем проведення дозвілля.

- На початку нашої ери культура Риму досягла найвищого розквіту. Значний вклад у **літературу** внесли видатні поети і письменники **Вергілій, Гораций, Овідій**, у **філософію** — **Сенека і Цицерон**, у **науку** — історики **Тацит, Светоній, Плутарх**, учені **Пліній Старший, Птолемей**.

Культуру імператорського Риму пронизано ідеями, що прославляли велич і могутність рабовласницької держави, непорушність і вічність влади римських цезарів. По мірі зростання могутності Риму, в культурі набували все більшого розмаху тенденції до розкоші та помпезності. Багаточисельні статуї імператорів і полководців, схожих на олімпійських богів, стали символами імперської ідеології. У творах письменників і працях істориків затверджувалася думка про те, що саме "**вічний Рим**" покликаний панувати у всьому світі. Мабуть, у цей час й народилося висловлювання: "**усі шляхи ведуть до Риму**".

У цю епоху виникла цілісна система державності та законності — відоме **римське право**, що проголосило пріоритет закону. Римське право лежить в основі усіх сучасних європейських систем законодавства.

- У епоху імперії успішно розвивалося **образотворче мистецтво**. Особливо помітним явищем став монументальний живопис — **фреска** і

мозаїка. У творіннях римських художників виразно простежуються традиції грецького живопису, що не дійшов до нас, а іноді й пряме копіювання. Тому саме римські фрески і мозаїки дають уявлення про античний живопис в цілому.

Римські скульптори не лише вдало копіювали прекрасні твори грецьких митців, але й досягли успіху в створенні **реалістичного скульптурного портрету**, в якому поєдналися точність передачі індивідуальних рис і характеру того, чий портрет створювався, і естетичні ідеали грецької пластики. Прагнення до достовірної передачі як зовнішньої схожості, так і внутрішнього світу людини — визначальна риса мистецтва імператорського Риму. Художники навчилися розкривати психологічний стан свого персонажа, його характер, духовне життя, настрої.

У **476 м.** Рим, що стрімко втрачав минулу могутність внаслідок внутрішніх протиріч, захопили готи і німецькі племена. Цей час вважається кінцем античного світу і початком нової середньовічної культури.

Безцінний внесок Античності у розвиток культури усіх наступних епох. Духовний світ Античності став фундаментом усієї майбутньої європейської культури і мірилом основних людських цінностей.

У епоху Античності народжується принципово нове розуміння і відношення до людини. Антична культура сформувала два архетипи людської особистості: **гармонійна людина**, виходячи з уявлень греків, сприймала Всесвіт як Космос — Вищий порядок, одушевлений внутрішньою гармонією, а для римлян більше характерна **людина героїчна**, що прагне упорядкувати світ своєю активною перетворюючою силою.

Античність подарувала нам не лише найвищі зразки людської думки і таланту, але і дала приклад шанобливого ставлення до **людини-творця**, поставивши його мало не врівень з богами.

В той же час, доля і загибель античної цивілізації попереджають нащадків про те, як небезпечні необмежена влада і неприборкана демократія, здатні привести у результаті до тоталітаризму і краху.

Лекція 5. КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

План лекції

1. Загальні риси культури Середньовіччя.
2. Культура Візантії.
3. Культура Західноєвропейського Середньовіччя.

Загальні риси культури Середньовіччя

Спочатку епохою **Середньовіччя** називали тисячолітній період в історії Західної Європи між Античністю і Новим Часом — з V до XV ст.

Термін "**СЕРЕДНІ ВІКИ**" уперше було спожито в Італії у XV ст. в середовищі гуманістів епохи Відродження. Він мав негативно-зневажливий відтінок, ставши чи не синонімом відсталості та безкультур'я, що затвердилися після загибелі блискучої культури Античності.

Пізніше, коли культурологією було виділено найбільш характерні риси середньовічного типу культури, розширилося смислове поле цього поняття — під культурою Середньовіччя розуміють загальноісторичний тип культури, що йде за культурою Стародавнього Світу і передує культурі Нового Часу, найважливішою специфічною рисою якого є пануюча роль релігії практично в усіх сферах соціального і особистого життя. Це в однаковій мірі притаманно як культурам Східної Азії, в основі духовного життя яких лежали політеїстичні вірування, так і християнській Європі та ісламському світу, що сповідували монотеїзм.

Епоха Середньовіччя — це період становлення **національно-державного типу культури**, для якого характерні ідеологічна та стильова одноманітність, державне управління культурним процесом, і водночас збереження національної та етнічної самобутності народної культури. Не можна не визнати значний внесок середньовічних філософів-богословів і зодчих Європи, арабських учених і поетів, візантійських і російських іконописців, індійських мудреців і митців, китайських цілителів та винахідників до скарбниці культурної спадщини людства.

Для різних регіонів, держав і народів Середньовіччя має різні хронологічні рамки:

- ↔ Західноєвропейське Середньовіччя — V-XV ст. (у Італії до XIV ст.);
- ↔ культура Візантії — V-XV ст.;
- ↔ Середньовіччя на Русі — з кін. X до кін. XVII ст.;
- ↔ у країнах Східної Азії — з III-I до XVI-XVIII ст., а у ряді країн аж до нач. XX ст.;
- ↔ мусульманське Середньовіччя — з поч. VII ст., а в багатьох мусульманських країнах аж до теперішнього часу.

Усім культурам Середньовіччя властиві **спільні риси**, що дозволяють такі різні, на перший погляд, культурні системи віднести до одного типу:

- середньовічні держави у більшості своїй — це суспільства **феодалні**, коли на вершині соціальної ієрархії стоїть монарх (король, імператор, султан), а внизу — практично безправні селяни і простолюдини;

- **домінуюча роль релігії** в усіх сферах життя суспільства. Безумовний авторитет релігії сприяв процесу сакралізації — тобто залучення до сфери релігійного впливу усіх шарів суспільства, соціальних стосунків і інститутів. Звідси — пріоритет культового мистецтва, богословської освіти; суворий контроль з боку релігії за науковими дослідженнями; активна участь релігійних інститутів у політиці та управлінні державою, регулюванні родинних і соціальних стосунків;

- середньовічний світогляд базується на принципі **теоцентризму**, коли центральною фігурою всесвіту і джерелом всякого блага виступає Бог. Якщо в античній філософії людина вважалася *"мірилом усіх речей"*, то в середньовічній картині світу образ Бога (богів) панує над людиною, є для нього вищим авторитетом і вищою цінністю, основою і зразком моральності;

- **традиціоналізм** та **ідейна нетерпимість до будь-якого інакомислення** (досить згадати інститут Святої інквізиції в Європі, що викорінювала будь-який прояв вільнодумства). Середньовіччя відрізняється високою мірою консерватизму, що гальмує прогресивні процеси і явища, настороженим ставленням до будь-якого новаторства, особливо до наукових пошуків, що не терплять, як відомо, рутини;

- середньовічній свідомості властиві **догматизм**, який спирається на непорушні догми, що вважаються незаперечною істиною, і **непохитністю системи цінностей і норм**;

- Середньовіччя — це епоха жорсткого **обмеження свободи волі людини**. Бог (боги) — єдиний справжній Творець, що продовжує перетворювати світ руками людини, якій залишається прямувати шляхом, що їй визначений, виконуючи волю свого Творця і прославляючи Його своїми діями. Суворі обмеження багато в чому сковували свободу творчості, звідси — така риса, як **канонічність**, з її жорстко встановленими рамками і правилами (взяти, приміром, жорсткі канони християнської іконографії);

- **анонімність** культури також обумовлена тим, що єдиним істинним Творцем визнавався Бог, тому до нас не дійшли імена творців більшості визначних пам'яток середньовічної культури — архітекторів, художників, винахідників;

- **дидактизм** — повчальність як в релігійних проповідях і філософських трактатах, так і у виступах вуличних акторів;

- **символізм**, як алегоричне, образно-символічне віддзеркалення дійсності, нерідко із містичним змістом.

Культура Візантії

Історія Візантії як самостійної держави почалася з розподілу в 395 р. Римської імперії на Східну і Західну частини. Столицею Східної Римської імперії стало місто **Константинополь**, засноване імператором Костянтином і названий Новим Римом.

Після нашествия варварів в 476 р. Західна Римська імперія припинила своє існування, а Східна імперія, що включала Малу Азію, Балканський п-ов, частину Месопотамії, Сирію, Палестину, Єгипет, острови Крит і Кіпр, деякі області Причорномор'я, Кавказу, Аравії, стала її спадкоємицею. Тут пролягали найважливіші торговельні шляхи — сухопутний і морський "шовковий шлях" до Китаю, "шлях спецій" через Аравію до портів Червоного моря, Персидської затоки та Індійського океану. Таке географічне розташування зумовило зв'язок Візантійської культури з двома світами — Сходом і Заходом.

У 1453 р. Візантія була завойована турками, що заснували на її території Османську імперію, а перше в історії християнське місто Константинополь перейменували у Стамбул.

- **Християнство православного толку**, що було визнане у Візантії державною релігією ще в IV ст., визначало духовне життя у державі.

Культ імператора був найважливішим елементом культури Візантії. Імператор мав практично необмежену світську і релігійну владу.

- У **освіті й науці** Візантії ще довгий час зберігалися античні традиції. Це пов'язано з тим, що Візантія, на відміну від Західної Європи, не пережила нашествия варварів. Тому на початку Середніх Віків освічених людей у Візантії було значно більше, ніж у Західній Європі. **Перший у світі університет відкрився в Константинополі**.

Проте з посиленням позиції церкви, наука стає богословською. І хоча деякі візантійські філософи намагалися відокремити філософію від богослов'я, нові ідеї суворо присікалися державою і церквою.

- Мистецтво Візантії ввібрало з себе як греко-римські художні традиції, так і традиції різних народів, що населяли імперію. В той же час, візантійська художня культура відрізняється яскравою самобутністю. Затвердження християнства сприяло розвитку культури нового типу, що була пов'язана коренями з античними традиціями, але шукала нові форми, образи, сюжети.

Найістотнішою особливістю візантійського мистецтва є її **культурий характер**, зв'язок із церковним обрядом, богослужінням. Основне завдання візантійського художника полягало в тому, щоб створити натхненний образ, що здатний піднести душу вірянина зі світу земного у світ небесний.

В архітектурі Візантії затверджується новий тип храму — **хрестово-купольний**, що мав у плані форму хреста з куполом у центрі. Геніальним втіленням цього типу храму став собор Св. Софії в Константинополі, що після завоювання Візантії турками був перетворений на мечеть Айя-Софія. Такий храм стає зразком середньовічного синтезу мистецтв, в якому релігійний культ об'єднав архітектуру, образотворче і декоративно-прикладне мистецтво

(дорогоцінне начиння, багате вбрання священників), музику (багатоголосні хори) у єдиний ансамбль. Особливу роль у візантійському храмі відігравали такі види живопису, як фреска, ікона, мозаїка.

Із Хрещенням Русі храми такого типу почали будувати і на російських землях. Так, собор св. Софії в Києві був побудований за зразком Софії Константинопольській.

Ікони із зображеннями Ісуса Христа, Богоматері, святих, персонажів і сюжетів із Святого Писання писалися на дощці по особливому **іконописному канону**. Згодом російські іконописці, що навчалися у візантійських майстрів, підняли це мистецтво на найвищий рівень, прославивши на весь світ російську іконописну школу.

Скульптура у візантійській культурі не набула поширення у зв'язку з тим, що статуї вважалися зображеннями язичницькими, тобто ідолами.

- У літературі переважає богословська спрямованість, хоча існувала і світська літературна творчість;

- **музичне мистецтво** Візантії сходить до персидської, коптської, єврейської, вірменської пісенності.

Світська музика, що звучала у імператорському дворі, відрізнялася пишнотою стилю і звеличувала візантійський "палацовий деспотизм".

До наших днів дійшла лише культова музика, яка була чисто вокальною і одноголосною. Це, передусім, гімни, в яких містика поєднувалася з емоційним змістом.

Із завоюванням Візантії Туреччиною, закінчилося тисячолітнє існування великої культури. Але просвітницька роль Візантії є винятковою. Світ багатьом зобов'язаний Візантії. Вона зберегла для Європи античне мистецтво. Візантійським переписувачам ми зобов'язані знанням творів Есхіла, Софокла, Еврипіда. Греки, які після турецького завоювання покинули Візантію, викладали в різних країнах Європи грецьку філософію. Вплив Візантії відчувався у Франції, Німеччині, панував на Балканах. Багато чим їй зобов'язаний Кавказ, хоча й мав власну художню традицію.

Незважаючи на усі трагічні моменти своєї історії, Візантія зуміла протистояти католицтву і затвердити позиції православ'я. Візантійська Церква, що стала центром світового православ'я, спричинила величезний вплив на формування православних держав. Високі зразки візантійського мистецтва, які відрізнялися не лише благородною витонченістю форм, але й глибиною філософсько-релігійної думки, витонченістю естетичного вираження, стали еталоном для мистецтва всього православного світу.

Але особливо безцінним є внесок візантійської культури у становлення православної культури Київської Русі, з лона якої вийшли і російська, і українська культури.

Культура Західноєвропейського Середньовіччя

Епоху Середньовіччя гуманісти Відродження, що ставили понад усе принципи рівності, справедливості, вченості, людяності, вважали "темними століттями" — періодом глибокого культурного занепаду, що разом із руйнуванням Римської імперії змінив високі досягнення культури Античності. У цей період закладалися основи європейської цивілізації. В цей час були **закладені найважливіші риси західноєвропейського християнського типу культури.**

- Формування і розвиток культури держав і народів Західної Європи надихала, направляла і контролювала **Римсько-Католицька Церква.** Західноєвропейське Середньовіччя характеризується зіткненням двох культурних орієнтацій: з одного боку, церковної, "вченої", офіційної, з іншого, — народної, карнавальної, "сміхової".

На фоні вкрай обмежених і зазвичай малодостовірних знань, що панували в культурі того часу, християнство пропонувало людям струнку систему знань про Всесвіт і його устрій, про діючі в ньому сили і закони. У цій моделі світу єдиний **Бог**, що прийшов на зміну цілому сонму богів Стародавнього Світу, виступає **головною творчою силою**, Всесвіт мислиться як створений і абсолютно підпорядкований Богові — єдиному, кому доступні закони природи і управління божественним Космосом, а втручання людини у справи Божі є неприпустимим.

Ця концепція охоплювала всю сукупність надскладної громадської ієрархії середньовічного світу. Особливе місце в цій ієрархії займала **церква**, на яку було покладено божественну місію — зберігати і розвивати культуру шляхом поглиблення її релігійності.

- Для періоду зрілого феодалізму характерний розвиток міст і **міської культури** зі своєю власною системою цінностей, своєрідним устроєм життя, соціальною структурою, видовищними формами мистецтва і міським фольклором.

Згодом середньовічне місто стає центром культурного життя, освіти і науки.

- У XII-XIV ст. формується нова форма елітарної світської культури — **рицарська культура.** Християнський рицар — це, передусім, борець за віру Христову, головний учасник Хрестових Походів. Але рицар також є вірним васалом свого сюзерена, захисником слабких і скривджених, він же є вірним слугою своєї Прекрасної Пані.

Рицарські турніри, що стали чи не головним видовищним заходом елітарної культури, були не лише демонстрацією доблесті та військового уміння. Це — і свято, і обрядово-ритуальне дійство зі своїм особливим кодексом честі, і школа майстерності для молодих рицарів.

Ще однією формою світської культури стала придворна **куртуазна культура** з її культом **Прекрасної Пані.** Культ Прекрасної Пані, що склався в Європі під явним впливом культу Діви Марії, не має аналогів в інших регіонах

світу. Закоханий рицар готовий безоглядно служити Пані Серця, стати її васалом, поклонятися їй як досконалій красі та носієві всіляких чеснот. Це до певної міри суперечило поглядам церкви на жінку. Тим самим, куртуазна культура виступила передвісником світської ренесансної культури.

- Життя міста сприяло виникненню і розвитку шкільної та університетської **освіти**. У 1200 р. у Франції було засновано перший у Європі **Паризький університет**. Наприкінці XV ст. у Західній Європі нараховувалося вже 65 університетів!

Основним напрямком діяльності університетів була богословська освіта. Проте ніщо не могло зупинити розвиток науки. Середньовічна наука ще не ставила перед собою прагматичних цілей, не втручалася до природного ходу подій, а намагалася зрозуміти світ шляхом умоглядного споглядання.

- Середньовічну **літературу** можна умовно розділити на літературу, що написана національними мовами і на латині.

До літератури національними мовами, в першу чергу, слід віднести великий пласт **легенд і оповідей** язичницьких часів, що збереглися в культурі кожного європейського народу, **героїчний епос**, а також деякі **історичні хроніки і рицарські романи**.

Вельми популярною стає придворна **куртуазна література**, заснована на поезії **трубадурів** — поетів-співаків, творців і виконавців віршів, балад і поем, що прославляли подвиги рицарів і їх високі почуття до Пані Серця: "Сага про Нібелунгів", "Тристан і Ізольда" та ін. В куртуазних романах, на відміну від романів рицарських, що оспівували виключно подвиги рицарства, велика увага приділялася піднесенням, але при цьому, цілком земним переживаннями героїв.

Латиною писали високоосвічені люди — "люди церкви". Це — історичні хроніки, життєписи святих, проповіді, повчання, твори богословського характеру, серед яких особливе місце займають праці містиків.

Латиною ж створювалася і поезія **вагантів** — мандрівних акторів, ченців, студентів, що недовчилися. Творчість їх була вільнодумною, відчайдушною, далекою від аскетичних ідеалів Середньовіччя. Вона оспівувала безтурботні веселощі, вільне життя, викривала пожадливість і лицемірство католицького духовенства.

- Середньовічний **театр** представлений різними жанрами. Це — і народні свята з елементами театралізації; і **літургійні містерії** — вистави за релігійними сюжетами, що патрунувалися церквою; і професійні театральні трупи, що кочували з місця на місце і виступали на міських площах (у Франції їх називали гістріонами, в Німеччині — шпільманами, у Польщі — франтами, на Русі — скоморохами).

Поступово в акторському середовищі відбувається "розподіл праці" — виділяються коміки **буффони**, мистецтво яких було близьким до циркового, і **жонглери**, що були в Середні Віки оповідачами, співаками і музикантами одночасно. Саме у їх середовищі виділилися трубадури.

- **Музика** в житті середньовічного суспільства відігравала важливу роль. Можна розрізнити **світську** і **духовну** музику, хоча вони багато що запозичували одна від одної.

До світської музики належать народні пісні, пісні вагантів, трубадурів, акторів та інших професійних виконавців.

Духовна музика входила до числа "семи вільних мистецтв". Центрами навчання музиці були монастирі, собори і університети. У XII ст. у паризькому соборі Нотр-Дам (Собор Паризької Богоматері) на зміну колишньому унісонному співу (в один голос) вперше приходять складний багатоголосний спів, який пізніше буде широко застосовуватися в усій церковній і світській музиці.

- У **образотворчому мистецтві** західноєвропейського Середньовіччя послідовно панували два стилі: **РОМАНСЬКИЙ** (в період раннього Середньовіччя), який з XII ст. змінив **ГОТИЧНИЙ**.

Характерними рисами романського стилю в архітектурі є приземленість, ваговитість, мінімум декору. Фортеці, замки і навіть храми залишали враження величавої простоти і непорушності.

У Середньовічній Європі міський **собор** був чимось більшим, ніж просто спорудою для церковної служби. Разом із ратушею, він виступав осередком усього міського громадського життя — в соборі нерідко засідав парламент, виконувалися театралізовані містерії, читалися університетські лекції.

Важливою особливістю храмової архітектури романського стилю є те, що в порівнянні з античним стилем змінилося значення інтер'єру і екстер'єру. Античність віддавала перевагу екстер'єру, величому, урочистому, масштабному, тоді як інтер'єр античних храмів — невиразний, малий за об'ємом. У романському стилі, навпаки, зовнішні форми архітектури є округлими, давлючими, ваговитими, аскетичними. Більш значну роль відведено оформленню інтер'єру з високими сводами із складною конфігурацією, колонами, що спрямовані вгору, балкончиками і галереями.

Новим етапом у розвитку середньовічної західноєвропейської культури стала поява **готичного стилю**. Готика розквітає багато в чому під впливом знайомства європейців в ході Хрестових Походів із пишнішим і декоративним східно-християнським мистецтвом.

Найважливішою особливістю готичної архітектури є спрямованість угору — це й стрункі колони, і височенні вузькі стрілчаті вікна і арки, багатометрові шпиль, що тягнуться до неба.

Найвідоміший і яскравіший приклад середньовічного храму — собор Нотр-Дам у Парижі, який починав будуватися, як споруда романського стилю, а добудовувався і прикрашався вже відповідно до готичних канонів.

І ззовні, і усередині храми прикрашалися безліччю статуй, багатим орнаментальним кам'яним декором, зображеннями різних чудовиськ (напівящурів-напівптахів тощо) і химер, вітражами, що створюють

приголомшливу гру світла і кольору в інтер'єрі і набули широкого поширення в готичному мистецтві.

Однією з особливостей європейської художньої свідомості є укорінення в неї образу пониженої і пригнобленої людини. Зображення людини, що страждає, — прихований нерв, що пронизував готичне мистецтво упродовж декількох віків. Звідси — витягнуті, майже безтілесні аскетичні фігури, суворі виснажені обличчя. У готиці художнє затвердження духовної основи зазвичай виявляється протилежністю фізичній красі. Якщо античні статуї наводять на думку про те, що прекрасний дух може мешкати тільки в прекрасному тілі, то скульптура Західноєвропейського Середньовіччя свідчить про зворотне — піднесений дух мешкає в тілі, що страждає.

Тільки в період пізнього Середньовіччя в Західній Європі відзначається посилення уваги художників до реального світу. Особливо помітними ці тенденції були в культурі середньовічної Італії. Наближався новий період культурного розвитку Західної Європи — Ренесанс.

Епоха Середньовіччя, що була названа своїми амбітними послідовниками "*темними віками*", "*варварською культурою*", — це епоха безпримірного духовного подвижництва, що дала людству колосальний духовний запас, на якому виросло європейське Відродження і змогла розгорнутися культура Нового Часу. А для багатьох країн і народів, особливо на Сході, вона і зараз залишається невичерпним джерелом духовної сили, неабиякою мірою визначаючи теперішню культурну реальність. Незважаючи на жорстко регламентовані рамки і правила середньовічного мистецтва (узяти, приміром, суворі канони християнської іконографії), були створені справжні шедеври архітектури, літератури, філософської думки, що стали, незважаючи на жорсткі рамки, в яких творили їх автори, видатними пам'ятниками світової культури.

Лекція 6. РЕНЕСАНС ТА РЕФОРМАЦІЯ

План лекції:

1. Історико-культурна періодизація та основні риси культури Відродження.
2. Гуманізм як ідеологія Відродження. Література Ренесансу.
3. Художня культура Відродження.
4. Відродження і Реформація.

Історико-культурна періодизація та основні риси культури Відродження

Поняття "**ВІДРОДЖЕННЯ**" або "**РЕНЕСАНС**" уперше з'явилося в XVI ст. у *Джорджо Вазарі*, італійського архітектора та історика мистецтв, у його книзі "Життєпис найбільш знаменитих живописців, ваятелів і архітекторів" як характеристика епохи оновлення італійської культури, підйому в літературі, мистецтві, науці після довгого занепаду культури Середньовіччя. Згідно з поширеною у той час точкою зору, "темні" Середні Віки розглядалися як період безпросвітнього варварства і неучтва, а зразком, ідеалом для діячів Відродження була греко-римська культура Античності.

У сучасній науці існує декілька **концепцій Відродження** :

- з традиційної точки зору Відродження трактується як явище виключно італійське, унікальне і неперевершене в часі й просторі;
- згідно іншої концепції, Відродженню властиві певні закономірності, що поширюються на усю західноєвропейську культуру;
- третя концепція розглядає Відродження як універсальне явище, що властиве різним народам в різні часи. Відповідно до цього підходу говорять про "північний", "український", "бухарський", "вірменський" та ін. відродженнях.

Проте усі дослідники сходяться в тому, що **Відродження було,**

Найбільш сприятливі умови для розвитку нової культури склалися у XIV ст. у Флоренції. Демократизм, що панував в цьому незалежному місті-державі, сприяв вільній творчості, спілкуванню діячів культури з народом. Більшість видатних письменників і художників Відродження були флорентійцями.

Незважаючи на відмінності у розвитку культури окремих областей Італії, можна намітити **основні етапи розвитку італійського Відродження** :

- ↔ **Проторенесанс** (Передвідродження) — кін. XIII - поч. XIV ст.;
- ↔ **Раннє Відродження** — кін. XIV - поч. XV ст.;
- ↔ **Високе Відродження** — кін. XV - поч. XVI ст.;
- ↔ **Пізнє Відродження** — кін. XVI ст.

Якщо ж підходити до Відродження як до загальноєвропейського явища, то хронологічні рамки його в різних країнах не співпадають. Через історичні причини Відродження в північних країнах запізнюється в порівнянні з італійським на 100 і більше років.

Найважливішими рисами культури Відродження, що відрізняють цю унікальну епоху від інших культурно-історичних етапів і дають підстави вважати її самостійним і самоцінним культурно-історичним типом, є наступні особливості:

- ця епоха багато в чому була породжена трансформацією **феодалних громадських стосунків в капіталістичні**, що сприяло формуванню в людині нових якостей — більшої внутрішньої свободи, заповзятливості, активності. Не випадково у Флоренції, першому місті-республіці, в якому зазвучали ідеї Ренесансу, йшла запекла боротьба за владу між правлячим кланом родової аристократії Альбіцци і представниками класу буржуазії, що зароджувалася, — банкірським кланом Медичі, яка закінчилася перемогою Медичі;

- інтенсивний розвиток **міської культури** — нові соціальні стосунки проявлялися у міському самоврядуванні, більшій активності городян у житті міста, в тому числі, його художньому оздобленні (разом із церквою і аристократією замовником все частіше виступають міські ради, цехові об'єднання), зростають відмінності між міським і сільським устроєм життя, міською і сільською культурами;

- неухильне **зниження ролі церкви** в житті суспільства, хоча позиції церкви ще дуже міцні (неабиякою мірою цьому сприяла діяльність Святої інквізиції, створеної в XIII ст. для боротьби з будь-якими проявами інакомислення і волелюбності), Все це ще далеко до секуляризації, що притаманна Новому Часу, але свідомість людини неухильно змінюється;

- пробудження інтересу до науки, особливо тих її галузей, які в Середні Віки пригнічувалися церквою: анатомії, астрономії, фізиці та ін.; **зміна наукової картини світу** — геоцентрична модель Всесвіту, що панувала упродовж тисячоліть, згідно якої Земля вважалася центром світу, змінилася геліоцентричною — уявленням про те, що в центрі планетарної системи знаходиться Сонце, а Земля є лише однією з периферичних планет;

- сама назва епохи відбиває центральну ідею Ренесансу — **відродження традицій Античності**, філософсько-світоглядних, етичних і естетичних уявлень і ідеалів, що стали для діячів цієї епохи еталоном, невичерпним джерелом ідей і новаторських рішень;

- затвердження принципів **гуманізму** — інтересу до людини і поваги до її гідності; на зміну середньовічному теоцентризму приходить ренесансний **антропоцентризм**, що спирався на античні уявлення про те, що *"людина є мірою усіх речей"*;

- беззаперечне підпорядкування особи феодальним і церковним авторитетам змінюється принципом **вільного розвитку індивідуальності**;

- затвердження ідеалу **людини-творця**, на протигагу середньовічному уявленню про те, що єдиним істинним Творцем є Бог;

- формування принципово **нових підходів і прийомів в мистецтві** — велика реалістичність, естетизм, інтерес не лише до духовного світу людини,

як це було властиво культурі Середньовіччя, але й до тілесної краси, особистості як такої (звідси — популяризація портретного жанру, голої натури);

- посилення інтересу до **світської культури і мистецтва**, при збереженні провідної ролі культового мистецтва — видатні майстри Відродження продовжують працювати за замовленням Церкви, але все частіше звертаються до сюжетів античної міфології та образів сучасників;

- **географічні відкриття** розширили культурний простір, сприяли культурному обміну і взаємному збагаченню культур.

Гуманізм як ідеологія Відродження. Література Ренесансу

У науці існує "формула", що була висунена у XIX ст. французьким істориком *Жюлем Мішле*, яка свідчить: "*Відродження — це епоха відкриття світу природи і людини*".

Верховенство богослов'я над наукою, незаперечне в Середні Віки, було зрушено вірою в необмежені можливості людського розуму, який стає вищим мірилом істини. Підкреслюючи свій інтерес до людського на противагу божественному, представники нової світської інтелігенції називали себе **гуманістами**.

Термін "**ГУМАНІЗМ**" — похідний від латинського виразу "studia humanitatis", що сходить до *Цицерона* і означає вивчення усього, що пов'язано з природою людини, його духовним світом. Термін цей відбиває **антропоцентризм культури Ренесансу**, що відроджувала ставлення до дійсності та людини, що було властиве Античності. Тому творчість перших гуманістів починається з освоєння усієї найбагатшої спадщини античної культури, особливо виділяючи граматику, риторичку, поетику, історію, етику, мистецтво древніх.

Прояв гуманістичних ідей у **філософії і літературі** Ренесансу робив філософів поетами, а поетів і письменників — філософами.

Уперше принцип гуманізму проявився наприкінці XIII ст. в творах великого *Данте Аліг'єрі* — "*останнього поета середньовіччя і водночас першого поета нового часу*" (Ф.Енгельс). Вершиною його творчості стала поема "Божественна комедія". Не відкидаючи основні догмати християнства, Данте, проте, не убачає ніякого протиріччя між природним і божественним. На його думку, смертна людська природа має повністю розкритися у своєму земному існуванні.

Народження нового світогляду, що став ідейним прапором ренесансної культури, пов'язано, передусім, з ім'ям *Франчески Петрарки*, що здобув у сучасників славу великого поета, автора безсмертних віршів, присвячених Лаурі. У віці 37 років він був увінчаний в Римі лавровим вінком і удостоєний звання "*короля поетів*".

Вже найближчі наступники оцінили в ньому також глибокого мислителя, філософа. Він — перший затятий збирач і тлумач творів античних авторів: Гомера, Платона, Аристотеля, Цицерона, Вергілія.

Найважливішим його кроком був виклик схоластиці (середньовічній релігійній філософії, що з часом спотворилася в безплідне "умствование", що відрізняється формалізмом і повністю відірване від життя), якій він протиставляє конкретне наукове знання, що спирається на життєвий досвід. Уся його творча спадщина (трактати, листи, лірика) незаперечно свідчать про народження нового світогляду, зверненого до проблем людини і його земного буття. Радянський мистецтвознавець і критик А.В.Луначарський назвав Петрарку "*першою людиною нового часу, першою яскраво вираженою особистістю, першою квіткою індивідуалізму*", що усвідомила себе.

Піднятий Петраркою прапор гуманізму був підхоплений його численними прибічниками, у тому числі, його другом і пристрасним шанувальником *Джованні Боккаччо*. У його сатиричній збірці новел "Декамерон" ми знаходимо не лише іронічне висміювання вад і недоліків людини того часу, але й зародження мрії про досконалу гармонійну людину і про спілкування таких людей один з одним.

Під впливом Петрарки і Боккаччо, що заклали основи гуманізму, по усій Італії створюється мережа гуманістичних гуртків, зовнішньою ознакою єдності яких стає латинська мова.

Не менш видатною гуманістичною фігурою був *Колюччо Салютаті*, який поєднував заняття наукою і літературою з політичною діяльністю. Спільність із Петраркою щодо критики схоластики і звернення до Античності приводить його до висновку про те, що, хоча земний світ є царством диявола, але завдання людини полягає не у відході від нього, а в активній боротьбі з вадами і злочинами, в боротьбі та праці.

Проблема співвідношення Віри, Розуму і Волі активно досліджується в трактатах таких видатних італійських гуманістів як *Леон Батиста Альберті*, *Джованні Піко дела Мірандола* та ін.

Поширившись по Європі, ідеї Ренесансу знайшли віддзеркалення в літературі інших країн. Найвидатнішим драматургом епохи Пізнього Відродження став англійський актор і поет *Вільям Шекспір*, що творив на межі XV-XVI ст., безсмертними поетичними творами якого людство не перестає захоплюватися майже п'ять століть. Його трагедії "Гамлет", "Король Лір", "Ромео і Джульєтта", комедії "Приборкання норавливої", "Багато галасу з нічого" пережили сотні сценічних постановок і десятки екранізацій, стали програмними творами в системі освіти.

Ще одним яскравим представником ренесансної літератури є сучасник Шекспіра, іспанський письменник *Мігель де Сервантес*, світову популярність якому принесла пародія на середньовічний рицарський роман "Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський". У нім він протиставив благородство і мужність головного героя роману мандруючого лицаря Дона Кіхота і

безкорисливу відданість його зброєносця Санчо Панса, що стали знаковими образами світової літератури, що протистоять жорстокості та аморальності сучасної авторів дійсності.

Художня культура Відродження

У свідомості сучасної людини епоха Відродження пов'язана, в першу чергу, з небувалим зльотом образотворчого мистецтва, з іменами "**титанів Відродження**", що не лише створили неперевершені шедеври, але й затвердили в культурі **ідеал людини-творця** — титанічної різнобічної і багатогранної особи, що змагається із самим Богом у своїй творчості (у давньогрецькій міфології титани — покоління могутніх богів, що передували богам-олімпійцям і були їх суперниками).

Таким чином, саме через мистецтво і художню творчість ренесансна людина пробуджує в собі потенціал, що активно пригнічувався середньовічними уявленнями про гріховну і примітивну природу людини і повною мірою розкрився лише в культурі Нового Часу.

- Початок нової реалістичної концепції в мистецтві в епоху **Проторенесансу** поклав італійський живописець *Джотто ді Бондоне* (1266-1337), чії герої, що були біблійськими персонажами, вже відрізняються від безтілесних образів середньовічного мистецтва. Головним досягненням Джотто було абсолютно нове відчуття особистості, затвердження високих моральних принципів. Особливо яскраво це проявилось в його фресці "Поцілунок Іуди".

- Батьками-родоначальниками мистецтва **Раннього Відродження**, прийнято вважати: ц живопису — Мазаччо, в скульптурі — Донателло, в архітектурі — Брунеллескі, які належали до флорентійської школи мистецтв.

На першому плані в творчості *Мазаччо* — зображення психології людини, втілення в традиційних релігійних сценах життєвих гуманістичних ідеалів. У фресці "Вигнання з раю" майстер зумів передати не лише рух голих фігур Адама і Єви, що переслідуються ангелом, але і сум'яття, страх, що охопили їх, коли вони покидали Рай. Подібного трактування релігійної теми європейський живопис ще не знав.

Творчість *Донателло* відноситься до часу остаточного подолання традицій середньовічної готики і затвердження нового стилю. Вівтарні композиції, рельєфи на бронзових дверях, гробниці, кругла пластика ї немає, мабуть, області скульптури, в яку Донателло не вніс би значного вкладу. Він же був першим після Античності скульптором, що наважився зображувати голе людське тіло, створивши статую хлопця-пастушка Давида.

Основоположником архітектурного стилю Раннього Відродження є *Філіппо Брунеллескі*. Побудований за його проектом, з використанням неординарних інженерних рішень, купол Флорентійського собору мав велике громадське та ідейно-художнє значення. Домінуючи над міською забудовою, він сприймався як монумент, що "здіймається до небес", споруджений, щоб прославити міста і тріумф людського розуму. Безліч інших будов, створених

Брунеллескі, перетворили обличчя Флоренції. З його легкої руки в архітектуру повернулися забуті з часів Античності форми — арки, куполи, витончені колонади.

Троє "титанів" Раннього Відродження були також розробниками правил **прямої перспективи**, що прийшла на зміну зворотній перспективі, надавши художнім творам реалістичності та глибини передачі простору.

Таким чином, в період Раннього Відродження затвердилися основні риси **ренесансного стилю** в мистецтві.

Посіяне засновниками Ренесансу насіння принесло багаті жнива — в другій половині XV ст. набирають силу місцеві школи в Північній Італії, Умбрії, Венеції.

Проміжне положення між Раннім і Високим Ренесансом займала творчість **Сандро Боттичеллі**, що натхненно відтворював образи античних міфів. У своїх найбільш значних живописних полотнах "Весна" і "Народження Венери" Боттичеллі надихався не лише грецькою міфологією, а й творами сучасної поезії, головною темою якої була поява прекрасної жінки — втілення неземної краси.

Мистецтво Боттичеллі спричинило великий вплив на багатьох живописців, і, в той же час, несло на собі відбиток особливої індивідуальної неповторності.

• Від мистецтва попереднього періоду образи **Високого Відродження** відрізняються, передусім, своєю масштабністю. Період Високого Відродження тривав всього біля трьох десятиліть — з кінця XV ст. до 30-х років XVI ст., але по своєму культурно-історичному значенню, по грандіозності створених художніх цінностей йому немає рівних. Крім того, в історії культури не було більше прикладів появи в один і той же час такого числа геніальних митців: Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаель Санті, Джорджоне, Тіціан, Джованні Белліні.

Характерною рисою мистецтва в той період є тенденція до синтезу і узагальнення — в творах художників головне місце займає збірний образ ідеально прекрасної гармонійної людини, досконалої фізично і духовно.

Найяскравіше і сконцентровано усі ренесансні риси проявилися в творчості найбільшого "титану" Високого Відродження **Леонардо да Вінчі**, сама особа якого є символом потужності інтелекту і універсальності.

Мистецтво і наука, на його думку, існують нерозривно — це дві сторони загального процесу пізнання. Як учений, Леонардо відрізнявся глибокими знаннями і надзвичайною всебічністю. Він вивчав анатомію, життя тварин і рослин, механіку, астрономію, інженерію, оптику, розробив проект зрошувальної системи Ломбардії, досліджував фізичні явища світла і звуку, конструював фортеці і міста, літальні і підводні апарати, на століття випередивши час, в якому жив.

Усі свої різноманітні знання Леонардо використовував у художній творчості, в першу чергу, в живопису, який він вважав "універсальним

способом пізнання світу". Він багато в чому удосконалив техніку масляного живопису, особливих успіхів досягнувши в зображенні переходу від світла до тіні.

Живописних творів Леонардо да Вінчі збереглося небагато. Одні залишилися незавершеними, інші були знищені або пошкоджені, як знаменита фреска "Таємна вечеря" в монастирі в Мілані. Біблейський сюжет, що притягував художників з давніх часів, він передав оригінальним способом з надзвичайним реалізмом. Ще ніколи художникові не вдавалося вкласти в цю сцену стільки спостережень за життям людської душі, як це зробив Леонардо. Проте експерименти з фарбами привели до того, що ще за життя майстри почалося руйнування геніального творіння.

Леонардо створив прекрасні натхненні жіночі образи. А загадкова посмішка Джоконди (Мони Лізи) і через п'ятсот років усе так само хвилює і збентежує мільйони глядачів.

Сучасник Леонардо **Рафаель Санті** прожив коротке, але надзвичайно плідне життя, залишивши після себе велике число прекрасних творів, безліч учнів і послідовників. Як і інші "титани" Відродження, Рафаель мав різнобічні таланти. Вслід за іншими видатними майстрами Ренесансу, він брав участь в будівництві собору Св. Петра в Римі в якості архітектора.

Улюбленим сюжетом Рафаеля був образ Мадонни. Його пензель створив найнатхненніші зображення Божої Матері за всю історію християнства, за що Рафаеля називали "*майстром Мадонн*". Найпрославленіший твір Рафаеля — "Сікстинська Мадонна", яка у своїй гармонії, у своїй величчї жертвності і трагічності стала своєрідним підсумком і синтезом багаторічних шукань художника.

Шедевром монументального мистецтва Рафаеля вважаються фрески чотирьох станців (кімнат) Ватиканського палацу. Одна з них — "Афінська школа" є галереєю вчених і філософів Античності. Моделями для деяких з них художникові слугували його видатні сучасники.

Велетенська потужність творчого генія **Мікеланджело Буонарроті** виділяє його навіть серед найбільших митців тієї епохи. У багатогранній творчості Мікеланджело, що створив грандіозні шедеври в області архітектури, скульптури, живопису, поезії, ренесансний гуманістичний ідеал знаходить своє найвище втілення.

Спроектований і побудований ним купол, що увінчав собор Св. Петра в Римі, являє собою воістину унікальний зразок інженерної думки. Знаменита статуя Давида роботи Мікеланджело стала символом патріотизму і героїзму громадян його рідної Флоренції під час облоги французькою армією, а скульптурна композиція Пієта [латин. *оплакування*] — найпрекраснішим образом Богоматері, що горює над тілом мертвого сина.

Особливо вражає грандіозний по масштабах і неперевершений по майстерності ансамбль розпису Сікстинської капели у Ватикані, який художник

виконав самостійно, без чиеїсь допомоги (і це при тому, що сам він вважав себе не художником, а скульптором!).

Фрески, що прикрашають своди, наповнені сюжетами з Біблії і містять більше трьохсот фігур. А настінна фреска "Страшний суд" справедливо вважається найпереконливішим зображенням Божого Суду над грішним людством.

Цікаво, що біля ніг Христа Мікеланджело помістив фігуру Св. Варфоломія, що тримає в лівій руці шкіру, живцем зідрану з нього гонителями перших християн. Спотвореному стражданням обличчю, що зображено на зідраній шкірі, Мікеланджело надав власні риси, передаючи нестерпні душевні і фізичні муки, які він випробував, створюючи своє найзначніше творіння.

• Трагічний настрій творчості видатних майстрів **Пізнього Відродження** *Тиціана* й *Тінторетто* стає зрозумілим у світлі складної політичної долі Італії, що стала у XVI столітті об'єктом боротьби між Францією та Іспанією.

На цей час ренесансне мистецтво вже вироджується у кризову течію — **ман'єризм** [від італ. *хімерність*, *чванливість*], із характерними для нього релігійною екзальтацією, суб'єктивізмом, манірною витонченістю форми.

Відродження і Реформація

У історію культури Ренесансу Італія, поза сумнівом, внесла вклад виняткової важливості. Але культура Відродження не залишилася надбанням однієї лише Італії, сфера її поширення охопила багато країн Європи.

Самобутній характер **Північного Відродження** проявився в першу чергу в культурі Нідерландів і Німеччини. Долі його лідерів тісно пов'язані з **Реформацією** — суспільно-політичним і внутрішньорелігійним рухом за реформування католицизму, що набув з часом форми боротьби проти католицької церкви. Тому в їх творчості легше виявити сліди готики, ніж античного стилю. Тут відсутня віра в прекрасну гармонійну людину і, навпаки, знаходять віддзеркалення соціальні конфлікти, трагічність світовідчуття.

Найяскравіше виділяється творчість *Ієроніуса Босха*, який вражає своєю містичною фантазією і похмурими символами, і *Пітера Брейгеля Старшого*, що займають почесне місце в нідерландському мистецтві.

Видатними майстрами Північного Відродження були німецькі художники *Альбрехт Дюрер*, напружено-експресивні живописні й графічні роботи якого пронизані трагізмом і очікуванням глобальних змін; *Ганс Гольбейн Молодший*; *Лукас Кранах Старший*.

З Реформацією пов'язані великі зміни в житті та ідеології Католицької Церкви і усієї християнської Європи. Хронологічно Реформація співпадає з останнім періодом епохи Відродження (XV-XVI ст.) і є як би фіналом, завершенням найбільшого прогресивного перевороту з усіх, що будь-коли були пережиті людством.

Почавшись ще в XIV ст. із вчення англійського реформатора *Джона Уікліфа*, рух Реформації досяг свого піку в діяльності німецького католицького священика *Мартіна Лютера*, що виступив із протестом проти діяльності церкви, і *Жана Кальвіна* у Швейцарії. Результатом їх діяльності стала поява в Європі нового релігійного напрямку в християнстві — **протестантизму**, який відмовився від протиставлення інституту духовенства мирянам, спростив релігійний культ і поставив перед собою завдання зробити віровчення доступнішим для вірян.

Незважаючи на очевидні відмінності, а в чомусь і протилежність поглядів гуманістів і протестантів на людину і Бога, віру і розум, відмітимо те, що їх зближує. По-перше, це — безкомпромісна, хоча і з різних позицій, критика Католицької Церкви.

По-друге, і гуманізм, і Реформація сприяли появі індивіда зі свободою морального вибору, самостійного і відповідального у своїх судженнях і вчинках, тим самим, зробивши найсильніший вплив на розвиток усієї західної цивілізації.

Таким чином, є закономірним висновок про те, що **Відродження і Реформація** — це дві гілки (світська і релігійна) нової культури раннебуржуазного суспільства, що розвивалося.

Таким чином, культура Відродження, що започаткувалася в Італії в XIII-XIV ст. і досягла найвищого розквіту в XV ст., вже в XVI ст. стала загальноєвропейським явищем. А завершилася ця епоха Реформацією в Німеччині та інших європейських країнах, народженням суспільства нового типу, культура якого дістане назву **культури Нового Часу**.

Лекція 7. КУЛЬТУРА НОВОГО ЧАСУ. ХУДОЖНІ СТИЛІ НОВОГО ЧАСУ

План лекції:

1. Основні риси культурно-історичного типу — Новий Час.
2. Епоха Бароко.
3. Культура епохи Просвітництва.
4. Стильова різноманітність в художній культурі XVIII століття.
5. Особливості європейської культури XIX століття.
6. Культура на межі XIX-XX століть.

Основні риси культурно-історичного типу — Новий Час

Криза кінця Середньовіччя стимулювала дві духовні революції: Ренесанс — революцію верхів, культурної еліти і Реформацію — народну революцію. На цій основі сформувався новий культурно-історичний тип — **культура НОВОГО ЧАСУ**, що охоплює XVII-XIX століття. Самоцінну і самодостатню, на наш погляд, культурно-історичну епоху Відродження деякі культурологи схильні розглядати як перехідний етап до культури Нового Часу.

Кожен з трьох століть Нового Часу є відносно самостійним культурно-історичним періодом:

↔ XVII ст. — **епоха Бароко**;

↔ XVIII ст. — **епоха Просвітництва**;

↔ XIX ст. — **епоха науково-технічних революцій**.

При цьому можна виділити характерні особливості, що притаманні культурі Нового Часу в цілому:

- остаточне затвердження **капіталістичних стосунків** в суспільстві та **людини нового протестантського типу**;
- **секуляризація** суспільної свідомості і громадського життя, звільнення інтелектуальної діяльності та художньої творчості від церковного впливу, затвердження ідеї: *"я — людина, і ніщо людське мені не чуже"*;
- **сциентизм** — затвердження наукового світогляду і чільної ролі науки. Разом із заміною геоцентричної моделі Всесвіту геліоцентричною приходить усвідомлення того, що і людина — не центр Всесвіту, як це рахували давні греки, а слідом за ними, і діячі Відродження;
- **раціоналізм і реалістичність світосприйняття** — визнання розуму вирішальним і навіть єдиним джерелом істинного знання;
- **зміна системи освіти**, що стала доступнішою, більш **світською**, в основу якої було покладено наукову картину світу;
- **географічні відкриття**, започатковані в епоху Відродження, символізували "розрив" вертикального зв'язку між світом людей і Богом, що переростав в розвиток зв'язків по горизонталі — людина "озирається" навкруги, стає "хазяїном" Землі і починає активно її освоювати;

- **динамізм культури** — кожне століття цього культурно-історичного етапу є своєрідним культурним стрибком (взяти, приміром, науково-технічну сферу: XVII століття — вибух теоретичних наукових знань в Європі, відкриття в області біології, медицини, математики; XVIII ст. — зростання соціальних наук; XIX ст. — революційний розвиток техніки і технологій);

- **новаторство і перспективність** — культура усе більш спрямовується в майбутнє, орієнтуючись на профанний світ. Проте зневага до досвіду попередніх поколінь, прагнення протистояти традиціям зумовили багато моральних проблем сучасної людини;

- **стильове різноманіття** в художній культурі;

- затвердження **ліберально-демократичних цінностей**, багато в чому обумовлених підвищенням доступності освіти — коли людина освічена, у неї з'являється "власна думка", прагнення до відстоювання своїх прав, а це, у свою чергу, веде до затвердження **індивідуалізму**;

- культура Нового Часу — єдиний тип **достовірно західноєвропейської культури** і європейського типу світогляду. Звідси й властивий цій епосі **євроцентризм**.

Епоха Бароко

Епоха Бароко є однією з найцікавіших епох в історії світової культури. Цікава вона своїм драматизмом, інтенсивністю, динамікою, контрастністю, емоційною напруженістю і, в той же час, гармонією, цілісністю, єдністю.

Промайнули буремні Ренесанс і Реформація, внаслідок яких не стільки сформувалося нове, скільки було зруйновано багато що із старого. І на цих уламках у муках і тривозі почало зростати те, що надалі назвуть **БАРОКО** (від італ. *перлина неправильної форми*) — особливе художнє явище, самостійний цілісний художній стиль, що проявився в самих різних областях культури.

Розглянемо ті зміни перехідного періоду, що стали **ідеологічною і світоглядною основою** культури епохи Бароко.

У XVII ст. усі європейські країни розвиваються в одному напрямі — від феодалізму до капіталізму, хоча характер розвитку був нерівномірним. Саме з того часу уперше намічаються контури **єдиного світового культурно-історичного процесу**.

Розкол Західної Християнської Церкви на протестантів і католиків, боротьба віровчень, що віддзеркалювали інтереси різних класів (католицизм був виразником феодальних інтересів, протестантизм — буржуазних), призвели до послаблення впливу релігії на різні сфери культури, протиставленню культури духовної та світської.

На зміну цілісності і гармонії Відродження приходить новий тип світосприйняття, який у самому фундаменті речей бачить протиріччя, розірваність, колізію. Світ сприймається як протистояння матеріального і духовного, природного і божественного, емоційного і раціонального. У філософії розгорається протистояння діаметрально протилежних вчень і

принципів — ідеалістичного (метафізика *Декарта*) і матеріалістичного (*Гоббс, Локк, Бекон*).

Гуманізм епохи Відродження трансформується в нову світоглядну установку — "**трагічний гуманізм**". Зникають оптимістичні очікування, загострюється відчуття трагічних протиріч і проблемності існування людини в суспільстві і світі; відбувається "розшарування" людини, що звикла усвідомлювати себе невід'ємною частиною своєї соціальної спільноти, на приватну і родову, особистісну і соціальну.

Усі ці колізії мали грандіозні наслідки для суспільної свідомості епохи, формуючи типово **барочну картину світу**.

Барочний світ нестійкий, витканий з контрастів, схильний до стрімких і важковловимих перетворень. Доля людини некерована, потік часу некерований, його можна лише спостерігати — до тої пори, поки він не змете спостерігача. Випадковість і хаос управляють Всесвітом. У цьому хаосі народжується і трагічне, і чудесно-містичне, яскраво і колоритно відбиваючись в імпульсивному і динамічному барочному мистецтві.

Таким чином, про бароко можна говорити і як про **культурологічну епоху**, і як про **всеосяжний художній стиль**.

• Бароко, як стильовий напрям, виник у католицькій Італії. Видовищність стилю стала "приманкою" для повернення пастви до лона Католицької Церкви, що втрачала авторитет. З часом стиль "виплеснувся" за межі Італії, поширившись по усій Європі.

Специфічними рисами художнього стилю бароко є:

- **декоративність, пишність, орнаменталізм**, перевантаженість деталями і декоративними ефектами;
- **барвистість**, насиченість кольорової палітри;
- підвищена **емоційна напруженість, експресивність**;
- перевага **драматичним, трагічним і містичним образам і сюжетам** (так, релігійна тематика розкривалася через сцени, пов'язані з мучеництвом, чудесами і видіннями);
- **динамізм, яскрава контрастність** образів;
- **складність форм, ліній плавного, текучого зламу**, що змінили геометрично правильні і лаконічні форми Ренесансу;
- барочний **синтез мистецтв** — майстер цієї епохи мислить і творить і як скульптор, і як архітектор, і як декоратор одночасно.

Архітектура бароко представлена помпезними парковими і палацовими комплексами, храмами і громадськими будівлями, для яких характерні розмах простору, масивність, святковість, навантаженість орнаментальним декором.

У інтер'єрі переважає насичений емоційно-активний криваво-червоний колір, широко використовується позолота. Стіни і стелі рясно прикрашаються фресковим розписом, декоративними тканинами, картинами, скульптурним

декором. Відповідають духу епохи і багато декоровані меблі, світильники, посуд, екіпажі, інші предмети декоративно-прикладного мистецтва.

Синонімом стабільності місця, що людина займає у світі, та статусу в суспільстві виступають розкіш і багатство. Навіть державні мужі і серйозні вчені одягаються в пишні перуки, багаті костюми зі складним покромом, переобтяжені бантами, мереживами і стрічками.

Монументальна **скульптура** бароко пов'язана з архітектурним середовищем і багато в чому підпорядкована загальному декоративному задуму, але при цьому є самоцінною. Фасади будівель, інтер'єри, парки заповнюються безліччю статуй.

Форма багато в чому переважає над змістовними мотивами, емоції — над раціоналізмом, тому витвори мистецтва пробуджують в глядачеві сумніви, пристрасті. Яскравим прикладом служать скульптурні композиції видатного італійця **Лоренцо Берніні** "Екстаз святої Терези", "Аполлон і Дафна" та ін.

Живопис відмовляється від прямолінійної перспективи для підкреслення "нескінченності" простору. Основні живописні сюжети — сцени зі Святого Писання, міфологічні сюжети, парадні портрети, насичені натюрморти і пейзажі. Сюжети, як правило, трагічні або пафосні, композиція переобтяжена безліччю фігур, предметів і деталей. Світ живопису відбиває грандіозний кругообіг життя, окремі фігури в якому ледь визначаються. Переважання почуттів над розумом, проблеми життя і смерті, бурхлива динаміка, захоплення фізичною силою і красою тіла характерні для найдраматичніших творів.

XVII ст. відмічене становленням національних художніх шкіл.

Передвісником живопису бароко можна вважати італійського художника **Караваджо**. На відомому полотні "Взяття Христа під варту" глядач бачив не божество, а зражену усіма людину, що страждає, доля якої визначена неминучістю мук і прийнята ним самим. Караваджо часто звертається до реалістичних сюжетів народного побуту. В результаті з'являється ціла течія в живописі — **караваджизм**.

У Фландрії центральною фігурою в живопису є **Пітер Пауль Рубенс**. Сучасники називали його "*королем художників і художником королів*". Характерні для бароко патетика, бурхливий рух, декоративний блиск, багатий колорит в мистецтві Рубенса невід'ємні від чуттєвої краси образів, сміливих реалістичних спостережень. Його картини на релігійні та міфологічні сюжети, портрети, пейзажі є частиною золотого фонду світової культури.

У творчості іспанських барочних митців особливе місце займають релігійні сюжети, адже Іспанія — класична країна католицизму. Яскраво вираженою своєрідністю відрізняються роботи **Ель Греко**. А найвидатнішим художником "Золотого іспанського століття" є **Дієго Веласкес**, пензлю якого належать гострохарактерні портрети, у тому числі, представників королівського дому, виразні релігійні, міфологічні сюжети, правдиві сцени праці, опоетизували ним.

Емоційність і експресивність епохи Бароко яскраво спалахнула у такому виді мистецтва як **література**. Іспанський письменник-драматург *Лопе де Вега* у своїх творах "Зірка Севільї", "Собака на сні" та ін. звертається до уяви і почуттів, а не до розуму.

Література бароко відображала пошук гармонійного соціального устрою у формі **романів-утопій** ("Місто сонця" *Томазо Кампанелли*, "Нова Атлантида" *Френсіса Бекона*), в яких ідеальне суспільство виявлялося десь на островах, інших планетах або в далекому майбутньому.

Драматургія XVII ст. сповнена новаторством і прагненням створити в **театрі** нові форми віддзеркалення дійсності. Імена цілої плеяди відомих митців пов'язані з цим періодом: *П'єр Корнель, Жан Расін, Жан Батист Мольєр*.

На особливу увагу заслуговує **музика** епохи — надзвичайно насичена, повнокровна, експресивна. З'являються нові музичні форми і жанри: **поліфонія** — багатоголосся, **соната, концерт, опера**. Віддзеркаленням духовної атмосфери епохи стала музика *А.Вівальді, І.Баха і Г.Генделя*, що розкрили різні грані цього багатого стилю.

З часом у світовій культурі привабливість мистецтва бароко, що стало одним з двох, так званих, "**великих**" стилів Нового Часу, не слабшає. Традиції бароко продовжували розвиватися і в XVIII, і в XIX століттях.

Культура епохи Просвітництва

XVIII ст. називають "*століттям Розуму*" або **епохою ПРОСВІТНИЦТВА**.

Просвітництво — ідейний і громадський рух в країнах Європи, пов'язаний із соціально-економічними, політичними і культурними змінами в умовах затвердження капіталістичних стосунків. Назва епохи обумовлена тим, що досягнення нового громадського порядку пов'язувалося із поширенням знань, вихованням і освітою.

Ця епоха починається наприкінці XVII ст. у Англії, але справді впливовою течією стає у Франції в серед. XVIII ст. А завершується одночасно із Французькою **буржуазною революцією 1789-93 рр.**

Просвітництво було рухом революційним за своєю ідейною сутністю, антифеодальним за соціальною спрямованістю і антиабсолютистським (антимонархічним) за політичною програмою.

Внутрішнє розкладання феодалізму відбувалося під впливом зростання міст, розвитку мануфактурного виробництва, торгівлі та національних ринків. Буржуазія поступово займала пануюче місце в економіці, проте політична влада, як і раніше, залишалася в руках феодалів. У цих умовах відбувалися зміни у свідомості, переосмислення ролей у всіх соціальних шарів. Нестійке, напружене, драматичне світовідчуття епохи Бароко поступалося зваженому, реалістичному і раціоналістичному світосприйняттю нової епохи.

Під впливом ідей Відродження і Реформації зростав авторитет розуму, запанувало раціональне ставлення до господарської і політичної діяльності. В

результаті послаблення позицій Католицької Церкви стало можливим критичне сприйняття Біблії і усього християнського вчення, поширення ідей та ідеалів протестантизму. Це відкривало дорогу **вільнодумству** і сприяло демократизації громадського життя, розширенню сфери наукових досліджень.

Головною відмінною рисою ідеології Просвітництва була **віра в людину, в необмежені можливості її розуму**. Розум і гармонія, за переконанням просвітителів, лежать в основі Всесвіту, людина опановує природу, пізнає і перетворює її за допомогою розуму. Отже, в результаті виховання і самовиховання можна перетворити й саму людину, й усе суспільство.

З'являється безліч позбавлених будь-якого наукового обґрунтування трактатів, романів-утопій із зображенням ідеального суспільного устрою.

Ідеї і етика англійського Просвітництва були сформульовані *Дж.Локком*. Погляди його значною мірою втілилися в політичному устрої Англії: закріплені основні права і свободи громадян, релігійна терпимість, недоторканість власності.

Французьке Просвітництво є класичним і радикальним варіантом цього ідейного руху. Саме французькі просвітники *Вольтер, Гердер, Кант* назвали XVIII ст. "*століттям Просвітництва*". Ціла плеяда мислителів дослідили у своїй творчості найгостріші проблеми філософії, соціології, мистецтва. Особливу роль в поширенні передових ідей зіграла багатотомна "Енциклопедія наук, мистецтв і ремесел", ідейним натхненником і головним організатором створення якої був відомий філософ *Дені Дідро*, з яким співпрацювали багато передових мислителів. У "Енциклопедії" в доступній для широкого читача формі виражалися прогресивні погляди на природу і суспільство.

Стосунки французького Просвітництва із консервативною і все ще впливовою Католицькою Церквою виключали компроміс, подібний до того, який був досягнутий в Англії. Критика релігійних догм просвітниками носила радикальний і непримиренний характер. Вольтер, який не заперечував Бога і вважав, що релігія потрібна народу як моральна опора, кинув виклик церкві: "*Розчавить тварюку!*".

У Росії просвітницький рух отримав розвиток дещо пізніше, ніж в Західній Європі, і тривав упродовж майже усього XIX ст. При цьому **російське Просвітництво відрізнялося самобутністю, вірою у високі духовні якості людини і особливо увагою до питань і проблем моральності**. Велике місце російські просвітники приділяли проблемам перевлаштування суспільства, що базувалося б на волі, справедливості та загальному благополуччі. Задля цього слід виховати гідного громадянина, тому проблеми виховання і морального вдосконалення були ключовими в літературі — комедіях *Д.Фонвізіна*, одах *Г.Державіна* і *М.Ломоносова*.

Саме М.Ломоносов, учений і поет, поклав Початок просвітницькому руху в Росії. Син селянина став однією з найосвіченіших людей свого часу. Розуміючи важливість науки і освіти, він домагається відкриття в 1755 р.

Московського університету, бореться за вивільнення науки з під церковного впливу.

Стильова різноманітність в художній культурі XVIII століття

Стильове різноманіття в мистецтві XVIII ст. стало можливим завдяки свободі творчості та самовираження, що була властива Новому Часу.

У цю епоху панували два, т.з. "великих стилі": **бароко** і **класицизм**, але формувалася і безліч нових стилів і течій.

- У XVIII ст. бароко все більше набуває світських рис. Цей пишній стиль своєю сліпучою розкішню якнайкраще сприяв звеличенню і прославленню абсолютистської монархії. У Франції триває оформлення в барочному стилі королівських палаців **Лувру** і **Версаля** (побудований за часів **Людовика XIV**, Версаль став першим зразком світського бароко). При **Петрі I** зводяться резиденції російських царів у Санкт-Петербурзі — **Зимовий палац**, **Петергоф** та ін.

- На відміну від бароко, в якому знайшли художнє віддзеркалення свідомість і смаки верхів суспільства, у **КЛАСИЦИЗМІ** переважали антифеодальні, демократичні і революційні мотиви. Цей стиль, що зародився у Франції і проіснував до середини XIX ст., висунув нові естетичні норми, надаючи особливе значення суспільно-виховній функції мистецтва. Для класицистів естетичну цінність мало лише те, що непідвладне часу, не є швидкоминучим. Саме у класицизмі в найбільшій мірі втілилися ідеї Просвітництва.

Класицизму, як художньому стилю, властиві такі риси:

- **звернення до традицій і принципів Античності та Відродження;**
- **ідейність;**
- **раціоналізм**, уявлення про те, що художній твір є плодом розуму і логіки, звідси — строга логіка сюжетів;
- **урівноваженість і простота форм**, геометрична і композиційна **правильність**, строга відповідність форми змісту;
- **стриманість і велич людських емоцій і почуттів;**
- **статичність;**
- **нормативність**, обов'язковість правил, затвердження жорсткої ієрархії жанрів: високих (історичний, міфологічний, трагедія, ода) та низьких (пейзаж, портрет, натюрморт, комедія, сатира, басня).

Бароко і класицизм стали втіленням двох протилежних способів світосприйняття людини Нового Часу: з одного боку, — чуттєво-емоційного, динамічно-нестійкого, з іншого, — раціонально-логічного, стриманого, стабільного.

У синтезі мистецтв класицизму панує **архітектура**, втілюючи ідеї і естетику античного і ренесансного мистецтва: стриманість, простоту, чистоту ліній, геометрично правильні форми і симетрично-осьову композицію, стрункий ритм колонад, арки і купола. Гармонійна лаконічність античного

храму, ідеальні пропорції грецьких ордерів, урочиста велич римських будівель надихали архітекторів цього благородного врівноваженого стилю.

Скульптурний і живописний декор ніколи не приховує загальної композиції, стаючи її тонким і стриманим акомпанементом. Інтер'єру класицизму властиві відкриті простори, використання перспективи (анфілади), чисті площини стін, м'якість кольорової обробки.

Для епохи Просвітництва, що переситилася декоративними надмірностями і помпезністю естетики бароко, образотворче мистецтво класицизму було наочним втіленням величі, порядку, гармонії і стійкості "вічних" цінностей — піднесених благородних почуттів, героїзму і патріотизму.

Скульптурі класицизму не властиві різкі рухи, зовнішні прояви бурхливих пристрастей і емоцій, таких, як горе, гнів тощо. Особливо цінувалися чистота ліній, стриманість поз і жестів, спокійний вираз обличчя.

Широкого поширення набувають **пам'ятники**, що ідеалізують військову доблесть і мудрість державних мужів. Вірність античним зразкам вимагала зображення моделей повністю або частково оголеними, що суперечило прийнятим у той час нормам моралі. Щоб вирішити це протиріччя, діячів сучасності нерідко зображували у вигляді голих античних богів — наприклад, великого російського полководця О.Суворова — в образі бога війни Марса.

Безліч шедеврів класицизму по усій Європі було створено в жанрі меморіальної скульптури — надгробків, надгробних пам'ятників.

Раніш за все основи естетики класицизму проявилися у **живопису**. Так само, як передумови бароко простежуються вже в роботах видатного "титана" Відродження Мікеланджело Буонаротті, не випадково прозваного "*Несамовитим*", окремі принципи класицизму були закладені в творчості Рафаеля.

Засновником класицизму вважають французького художника **Нікола Пуссена**, у творчості якого, барочній по духу і формі, все виразніше проявлялися риси класицизму.

Інтерес до людини і природи сприяв популярності жанрового і портретного живопису, пейзажів і натюрмортів. Парадний барочний портрет змінює більш інтимний, камерний. Важливу просвітницьку роль грає історичний живопис. І навіть міфологічні та релігійні сюжети виконують певну виховну роль.

В літературі та драматургії класицизм розквітає в Німеччині (**Й.Гьоте, Ф.Шиллер**), Росії (**М.Ломоносов, Г.Державін**) та інших країнах Європи, в кожній з яких набуває неповторних національних рис. Герої літературних творів мають стійкість перед негараздами долі. громадські інтереси для них вищі за особисті, найціннішим є обов'язок, а пристрасті підпорядковані розуму.

Музика класицизму розвиває музичні форми, що склалися в минулому столітті: **опера, концерт, ораторія**. Становлення і розквіт класичної музики пов'язані з іменами **Л.Бетховена, Ф.Гайдна, В.Моцарта**.

- У другій пол. XVIII ст. свобода творчості стимулює різноманітність смаків, яка у свою чергу, народжує різноманіття стилістичних форм і прийомів. Відбувається трансформація основних стилів в нові художні стилі і напрями.

Світська культура створює вишуканий аристократичний стиль РОКОКО, що став продовженням бароко, точніше, його видозміною, що повністю відповідає манірному, пересиченому смаку французької знаті.

Термін "рококо" (фр. *мушля*) відбиває витіюватість, надмірну декоративність нового стилю. Вишуканий, нарядний, побудований на асиметрії, цей стиль створює відчуття грайливості, легкості, рухливості.

Відкинувши холодну парадність класицизму, урочистість і пишноту бароко, витончена архітектура рококо прагне бути привітною, затишною. Акцент робиться на обробці інтер'єрів і декоративно-прикладному мистецтві, без кінця варіюючи і марнуючи орнаментальні деталі, доходючи іноді до капризу. Проте для вирішення великих містобудівних завдань естетика рококо малоприсадибна.

Блискучим прикладом архітектури рококо є палацово-парковий ансамбль Сан-Сусі в Потсдамі.

Для творів художників, що робили в цьому витонченому камерному стилі, характерні театральність, деяка штучність, невимущена любовна гра зніжених персонажів. Популярними сюжетами стали: "пасторальні сцени" з нарядними "пастушками", що грайливо фліртують, чарівними німфами і пухкими пустотливими "путті" (амурчиками). Найбільш відомі художники рококо — французи **Ж.-А.Ватто, Ф.Буше, Ж.Фрагонар**.

Серед музичних творів **В.Моцарта** багато написані у легкому стрімкому стилі рококо.

- Разом із тендітним вишуканим мистецтвом рококо в культурі Просвітництва набирає силу **РЕАЛІЗМ**, що правдиво, без лакування і прикрашання відображав дійсність. Реалізм ще більше, ніж класицизм, сприяв затвердженню просвітницьких ідей.

Реалістичний напрямок в літературі і образотворчому мистецтві поширювався переважно в тих країнах, де раніше за інші затвердилися капіталістичні стосунки і протестантська етика.

В Голландії, де особливою популярністю користувалися портретний живопис і побутові жанрові сцени, міст між живописом бароко і реалізму ще в XVII ст. проклав "великий голландець" **Рембрандт**. Його картину "Повернення блудного сина" і пізні автопортрети повною мірою можна віднести до реалістичних творів.

Англійські письменники **Д.Дефо** і **Дж.Свіфт**, живописець **У.Хогарт**, який вважається першим художником-просвітником в Європі, висвічували соціальні проблеми того часу, їдко висміювали його вади; художники **Дж.Рейнольдс** і **Т.Гейнсборо** правдиво зображували сучасників, ясно і зрозуміло, без будь-яких алегорій розкриваючи внутрішній світ людини.

У Венеції реалізм знайшов своє віддзеркалення в міському архітектурному пейзажі-ведуті, прославивши це чудове місто фотографічно точними, філігранно виконаними роботами.

- До кінця століття манірність і грайливість рококо змінив холодний пихато-помпезний стиль **АМППР**, що насаджувався владою і відрізнявся жорсткою нормативністю і регламентованістю, що обмежували свободу художника. Разом із античними (переважно римськими) архітектурними і пластичними формами — тріумфальними арками, колонадами форумів — цей монументальний помпезний стиль використовував старогрегипетські мотиви: масивні геометричні об'єми, орнамент, стилізованих сфінксів і тому подібне.

Спираючись на традиції класицизму, з якого він виріс, ампір, являв собою втілення військової сили і потужності імперії **Наполеона**.

- В цей час формуються естетичні основи **РОМАНТИЗМУ**, в якому відбилися овіяні ореолом романтики події кінця XVIII - поч. XIX ст., найзначнішою з яких була Велика Французька революція.

Романтизм — загальнокультурний рух, що виник, як реакція на Просвітництво і науково-технічний прогрес, і охопив різні боки і явища громадського життя: літературу, музику, театр, гуманітарні науки, пластичні мистецтва. Разом з тим, романтизм не був таким універсальним і всеоб'ємним стилем, як класицизм або бароко, не зачепивши, приміром, архітектуру.

Романтизму, як і класицизму, властиві героїчна патетика, класична правильність композиції, але романтизм пожвавлює і одухотворяє усе це багатством уяви, емоційністю, увагою до конкретної особи. Високий інтерес романтизму до історичної тематики. Яскравим прикладом романтизму в літературі є трагедія **Й.Гьоте** "Фауст".

Романтичному мистецтву притаманні: **підвищена цінність особистості**, її несхожість на інших; **відмова від культу розуму; ідеалізація природи**, яка нерідко стає однією з діючих осіб художнього твору; спрямованість до **безмежної свободи; сильні (іноді бунтарські) пристрасті та характери; фаталізм; інтерес до фольклорних корінь.**

Особливо виразно естетика романтизму проявилася в поезії. Серед найбільш помітних представників романтизму в літературі — поети **Г.Гейне** і **Дж.Байрон**, **А.Пушкін** і **М.Лермонтов**; письменники-романісти **В.Скотт**, **В.Гюго**, **О.Дюма**, **Жорж Санд**, **Г.Ібсен**.

Отже, епоха Просвітництва — важливий етап в духовному розвитку Європи, що зробив значний вплив на усі сфери соціально-політичного і культурного життя суспільства. Це була епоха виховання нової активної, інтелектуальної, творчої, різнобічно обдарованої особистості, що перебуває у постійному пошуку, і багато видатних діячів Просвітництва стали зразком саме такої особи.

Особливості європейської культури XIX століття

Культура XIX ст. базується на тих же світоглядних засадах, що і культура Нового Часу в цілому, проте цілий ряд соціально-економічних і політичних особливостей цього століття з здійснили істотний вплив на розвиток культури:

- визначальне значення мали **соціальні і революційні рухи** — промисловий переворот в Англії, війна за незалежність Північноамериканських колоній, французькі революції;
- бурхливі політичні і соціальні процеси, розвиток вільного підприємництва, ринку, конкуренції сприяли **активізації особистої позиції і діяльності людей, самоцінності індивіда і його персональної відповідальності**;
- промислова революція привела до формування **індустріального суспільства**, в якому основна частина населення живе в місті і працює в промисловості, при цьому рівень технічного оснащення виробництва дуже високий, а праця тих, хто працює, є вузькоспеціалізованою, вимагає виконавської, а не творчої підготовки;
- зростання потреб суспільства стимулювали розвиток **науки і техніки**, підвищення **писемності і цінності освіти**;
- стрімкий розвиток техніки і технологій сприяли безперервному **зростанню темпів життя і ритму праці, якісній зміні способу життя, форм спілкування і інтересів людей**;
- динамізм культури призвів до ще більшого **стильового різноманіття**;
- техногенні зміни визначили **особливий стан європейської культури**, яка віднині стає для решти світу "маяком", що встановлює орієнтири, до яких необхідно прагнути.

Усі ці зміни породили особливий умонастрій — **сциєнтизм**, в основі якого — віра в необмежені можливості пізнання і те, що за допомогою науки вдасться вирішити усі соціальні, економічні, політичні проблеми.

Жага пізнання, що властива усьому Новому Часу, сприяла в XIX ст. **розквіту природознавства**, а розвиток провідних галузей індустрії — появленню **прикладної науки**.

XIX століття відмічене значним розвитком **філософської думки**.

Це також час загального інтересу до **історичної науки**. Майже в усіх країнах виникають історичні товариства, відкриваються музеї, видаються журнали. Закладаються основи наукового **фольклоризму, мистецтвознавства, літературознавства, мовознавства, археології**. Інтерес до старовини підстібнув Єгипетський похід Наполеона — у Європі починається справжній бум "єгиптоманії". Французький учений **Ж.-Ф.Шампольон** розшифрував єгипетські ієрогліфи, поклавши початок науці **єгиптології**.

Пізніше німецький вчений **Г.Шліман** розкопав легендарну Трою.

Таким чином, якщо XVIII ст. називають "*століттям Розуму*", то XIX ст. справедливо назвати "*століттям Науки*".

- Значні зрушення, що сталися в цю епоху в соціальному і політичному житті, філософії, науці і техніці, зробили величезний вплив на розвиток художньої культури Західної Європи.

Провідне положення серед усіх видів творчості в XIX ст. займала література, що визначала не лише художнє життя, але й моральну атмосферу в суспільстві. Література стає джерелом знань і чуттєвого переживання, вихователем і засобом самопізнання, вікном в минуле і мрією про майбутнє.

Ця "*літературна епоха*" явила безліч імен видатних письменників і поетів, різноманітні ідейні течії, напрямки. А в Росії XIX століття називають "*Золотим століттям російської літератури*". Так, однією з неординарніших фігур у світовій літературі є **О.Пушкін**. Його творча спадщина включає практично усі стилі та жанри того часу, і в кожному він зумів досягти найвищого рівня літературної майстерності.

- Європейський класицизм до серед. XIX ст. перетворився на **академізм**, оплотом якого стали Академії Мистецтв, що ревно відстоювали ідеали високого "чистого" мистецтва, догматичне наслідування художньо-естетичних канонів Античності та Відродження, крайню ідеалізацію — "*мистецтво заради мистецтва*".

Не всі поділяли погляди і смаки академічної еліти. Проти холодного консерватизму академічного мистецтва боролися, як представники романтизму, так і молоде покоління художників-реалістів.

- Високий підйом переживає **романтизм**. Характерний для романтизму інтерес до внутрішнього світу людини виразився в XIX ст. в емоційній напруженості художніх творів, трагічності сюжетів. Справжньою сенсацією стало монументальне полотно **Т.Жеріко** "Пліт Медузи", що зображав відчай потерпілих корабельну аварію і багато днів загублених в океані людей.

Духом романтизму пройнята творчість композиторів **Дж.Верді, Р.Вагнера, Ф.Листа, Ф.Шопена**, віртуозного скрипаля і композитора **Н.Паганіні**, російських композиторів **М.Глинки, П.Чайковського** та ін.

- При усій різноманітності художніх стилів і течій, повніше і найяскравіше ідеї цієї епохи втілені в творах **реалістичного напрямку**. Проте на цьому останньому етапі Нового Часу реалізм істотно відрізняється від ренесансного і просвітницького. Це — більш зріла і найжорсткіша форма реалізму, що ставила за мету максимально правдиве, критичне (іноді безжальне) відзеркалення реального життя, затверджуючи ідеї гуманізму і соціальної справедливості, вбачаючи у критиці спосіб перетворення соціальної дійсності. Цей напрямок у літературі отримав назву "**критичний реалізм**".

Критичний реалізм більш психологічний, ніж інші напрямки мистецтва. Розквіт його пов'язаний з іменами **А.Стендаля, О.Бальзака, Ч.Діккенса, І.Тургенєва, А.Чехова, Л.Толстого, Ф.Достоевського**.

- Винахід фотографії спричинив серйозну кризу у живопису — навіть реалістично, детально і впродовж тривалого часу малювати те, що можна сфотографувати?! Відповіддю стає напрямок мистецтва, що народився у

Франції — **ІМПРЕСІОНІЗМ**, представники якого вели пошук нових форм художнього вираження, прагнули природно і неупереджено передати свої швидкоплинні враження, зберегти реальний світ в його рухливості і мінливості.

Походження назви течії імпресіонізму пов'язане із картиною *Клода Моне* "Враження. Схід сонця" [фр. impression — *враження*].

Група молодих художників, не прийнятих академічною громадськістю, серед яких *Е.Мане, К.Моне, О.Ренуар, Е.Дега, К.Піссаро* та ін., заявили про себе, організувавши в 1874 р. власну виставку "Салон знедолених".

Фіксація випадкових епізодів буденного життя, миттєвих станів природи і настроїв людини, відсутність чіткої форми, фрагментарність і ситуативність, "чисті" кольори без світлотіні і змішення фарб; своєрідна техніка накладання фарб широкими грубуватими мазками — ось художні прийоми імпресіоністів, що відрізняли їх творчість від інших колег по цеху.

Коротка історія імпресіонізму (всього 12 років) зробила величезний вплив на весь подальший розвиток мистецтва ХОХ століття.

Культура на межі ХІХ-ХХ століть

Кінець ХІХ - перші два десятиліття ХХ століття ознаменовані такими бурхливими і значними змінами, що світ ставав іншим буквально на очах. Чим же характеризується цей останній етап культури Нового Часу?

- Якісна зміна промислової діяльності, стрімкий **розвиток науки, техніки і технологій, освіти;**

- винахід електрики, засобів зв'язку (телеграфу, телефону), залізниці, парового двигуна, автомобіля, радіо, фотографії стали причиною **перебудови предметного світу, появи нових потреб і цінностей**, зростання темпу життя;

- нові засоби пересування і комунікацій значно **змінили уявлення про простір і час**, зробили світ доступнішим і єдиним; цей час відмічений **зближенням культур**: Всесвітні виставки в Парижі, "Російські сезони" в Європі, наукові контакти й тому подібне;

- досягнення в області техніки і технологій сприяли появі нових **сфер культури і видів мистецтва**: промислового дизайну, художньої фотографії, кіно, конструктивізму в архітектурі тощо;

- панування великих монополій и зростання ролі держави в управлінні соціально-економічними процесами призвело до суттєвого **згортання свобод** — економічної, політичної, соціальної (мабуть цим можна пояснити нестримне прагнення свободи мистецтва и самовираження);

- **криза гуманізму, змінення поглядів на цивілізацію**, яку починають розглядати як дещо вороже культурі.

Підвищений інтерес до історії і культури минулого знайшов своє втілення в архітектурі та містобудуванні затвердженням **історизму** або **еклектики**, що відрізняється відсутністю стильової єдності, запозиченням і комбінуванням елементів художніх стилів попередніх епох.

До кінця століття в архітектурі, образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві на противагу еkleктиці формується новий стиль **МОДЕРН**, для якого характерні підкреслено незвичайні, іноді фантастичні декоративні форми, відмова від прямих кутів і ліній на користь текучих зігнутих ліній і форм, вільне планування і використання нових будівельних і обробних матеріалів. Часто художники модерну брали за основу своїх орнаментів і декоративних елементів форми в'юнких рослин, сталактитів, уподібнюючи рукотворну форму природній і навпаки.

Відмінною рисою модерну є прагнення естетизувати усі сфери життя і діяльності людини.

У різних країнах цей стиль називається по-різному: у Франції — **Ар-нуво**, в Австрії — **сецесіон**, в Англії — **модерн** тощо.

Яких би форм не набував модерн, він завжди тяжів до класики, як естетичного еталону, і став **останнім всеосяжним стилем**, в якому усі предмети, що оточували людину, складали цілісний естетичний простір.

Блискучим прикладом модерну є роботи іспанського архітектора **А.Гауді**, чеського художника **А.Мухи**, представників російського "**Срібного століття**" архітектора **Ф.Шехтеля**, художників **А.Бенуа, М.Врубеля**.

В 1895 р. в "Гранд кафе" на Бульварі Капуцинів в Парижі пройшов перший кінопоказ **братів Люм'єр**. Те, що було ними створено як новомодна розвага, атракціон, здатний приваблювати численних глядачів і приносити істотний прибуток, виявилось народженням нового виду мистецтва — **кінематографу**.

Брати Люм'єр поклали початок **документальному кіно**. Вони знімали на плівку короткі (по 40-50 секунд) репортажі про буденне життя. Приголомшуючий ефект зробив ролик "Прибуття потягу на станцію Ля Сіота". Крихітна пульсуюча точка в глибині екрану нестримно розросталася до розмірів локомотиву, що невідворотно насувався на публіку, яка впадала в паніку із-за відчуття неминучої катастрофи.

Це був триумф!

Через 10 років почалася ера **ігрового або художнього кіно**, в якому сюжетна основа (літературний сценарій) поєднувалася із режисерською постановкою і акторською грою. Таким чином, кіно стало наступним після театру **масштабним синтетичним видом мистецтва**.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що розширення свободи творчості і самовираження в XIX столітті зумовили небувалий динамізм культури, надало могутній поштовх різноманітним творчим шуканням XX століття в усіх сферах культури : науці, мистецтві, техніці, освіті. Але це вже інша епоха — бурхлива, протирічлива, багато в чому трагічна Новітня культура.

Лекція 8. КУЛЬТУРА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

План лекції:

1. Загальна характеристика і періодизація Новітньої епохи.
2. Найважливіші риси Новітньої культури.
3. Масовий характер Новітньої культури.
4. Західна культура ХХ століття.
5. Культура радянської епохи.

Загальна характеристика і періодизація Новітньої епохи

Поняття "**НОВІТНЯ КУЛЬТУРА**" відноситься, в першу чергу, до культури європейського типу. Проте в ХХ столітті центр культурного розвитку з Європи зміщується в США, тому в контексті цієї епохи точнішим видається термін не "європейська", а "**ЗАХІДНА культура**".

Окрім західної до цього типу відноситься також **РАДЯНСЬКА** або **СОЦІАЛІСТИЧНА культура**.

Найважливішою рисою усієї Новітньої культури є її **крайне заполітизованість**. Непримиренне політичне протистояння між Радянським Союзом і капіталістичним західним світом вилилося в жорстке суперництво двох культурних систем — соціалістичної і західної. Якщо науково-технічний розвиток цих двох культур багато в чому йшов паралельними шляхами, то в питаннях ідеологічних і соціально-економічних вони радикальним чином відрізнялися. Тому Новітня епоха — це, по суті, історія жорсткої конкуренції двох систем, що дало підставу говорити про "ДВОХПОЛЯРНІСТЬ" культурного світу ХХ століття.

Після Другої Світової війни 1939-45 рр. світ остаточно розділився на два ворожі табори на чолі з СРСР і США. Настала епоха "**холодної війни**" 1946-89 рр. Навіть такі найбільші події світового значення з області науки і техніки, як експлуатація атомних джерел енергії і перші космічні експедиції, "прочитувалися" сучасниками в контексті "*змагання двох систем*".

Почата в 80-і роки в СРСР політика "**перебудови**" привела до пом'якшення політичного протистояння. Руйнування в 1989 р. Берлінської стіни було сприйнято як символічне **падіння "залізної завіси"** і **завершення "холодної війни"** — інформаційного, політичного і пограничного бар'єру, що 70 років відділяв народи соцтабору від Заходу.

Розпад Радянського Союзу в 1991 р. створив нову політичну ситуацію — в умовах відсутності противаг встановилася світова гегемонія США, одним з проявів якої стала активна **американізація світової культури**. Людство вступило в наступну фазу свого культурно-історичного розвитку, суть і значення якої ми зможемо оцінити лише згодом.

Таким чином, в історії Новітньої культури можна виділити такі етапи:

- ↔ період між Першою і Другою Світовими війнами (1915-39 рр.) — модерністський етап західної культури і становлення соціалістичної

- культури, і формуванням у зв'язку з цим двохполярного світу;
- ↔ 1939-45 рр. - період Другої світової війни, битва за світове панування;
 - ↔ 1945 - 50-і рр. — "холодна війна" — загострення політичного і культурно-ідеологічного протистояння між країнами соціалістичної співдружності та західним світом;
 - ↔ 1960-і - 80-і рр. — постмодерністський етап західної культури, з одного боку, і трансформація соціалістичної культури, пов'язана з "відлигою" і "перебудовою", з іншого;
 - ↔ період з 90-х рр. ХХ ст. оцінюється як перехідний, і відмічений глобальною кризою культури.

- Світова культура в цілому **неоднорідна**. Частина населення земної кулі все ще існує в умовах архаїчної і первісної культури; інша значна частина залишається носієм традиційної культури середньовічного типу. І тільки західне співтовариство піднялося за останні три-чотири століття від аграрної культури до культури **індустріального і постіндустріального типу**.

При цьому західна культура є єдиною культурою, яка упродовж останніх століть успішно транслиє свої досягнення і культурні зразки на усі континенти, що породило "*євроцентристську*" свідомість. У ХХ ст. на зміну євроцентризму прийшла **двохполярність**, а наприкінці століття — **багатополярність** культурного світу. Сьогодні Захід вимушений зважати на ісламське співтовариство, набирають політичну, економічну, культурну вагу азіатські гіганти Китай і Індія. А Японія давно вже заявила про себе на міжнародній арені як про один зі світових лідерів.

ХХ століття породило **тоталітарні політичні системи** з ідеологічно обумовленим і суворо регламентованим життям суспільства, за яких життя людей цілком регулюється державним апаратом примусу. Катастрофічний провал тоталітарних систем, які вважалися ефективними, з перспективним майбутнім — важливий урок Новітнього Часу.

Знадобилися дві світові війни, щоб засвоїти ще один урок — у свідомості прогресивного людства **ідея національної приналежності людини, як вищої цінності, поступилася місцем іншим цінностям** — передусім, **повазі до гідності кожної особи і високій якості життя**, що оцінюється такими критеріями, як **комфорт, здоров'я і довголіття, освіченість**.

Головний урок культури ХХ століття — це усвідомлення того, що **прогрес цивілізації є подвійним**. Завдяки талантам і зусиллям людей він несе позбавлення від відомих бід і проклять людства, але він же створює нові, не менш серйозні проблеми.

Найважливіші риси Новітньої культури

Незважаючи на усю суперечність і неоднозначність культурного процесу, наявність двох протилежних по духу політико-соціо-культурних полюсів, можна виділити найбільш характерні риси, властиві Новітньому типу культури:

- внаслідок ряду науково-технічних революцій XIX-XX ст. формується **техногенна цивілізація**, затверджується політична і економічна влада **технократії** — технічних фахівців, інженерної і наукової інтелігенції, що розглядають винаходи науки і техніки в якості головних досягнень культури;

- **домінуюча роль науки** практично в усіх сферах життєдіяльності суспільства стає беззаперечною;

- **інформатизація** як важливіша складова і основа сучасної культури;

- **заполітизованість** культури;

- **двохполярність**, обумовлена протистоянням **західного і соціалістичного** типів культури;

- **стрімка трансформація соціальних і культурних сфер**, коли впродовж життя одного-двох поколінь відбувається радикальна зміна способу життя і формування нових особистісних якостей, і як наслідок — **культурно-ідеологічні "розриви" між поколіннями**;

- Новітня культура є **культурою світською**, а процес **секуляризації** культури, що почався в епоху Відродження, в XX ст. досягає свого апогею у формі наукового атеїзму;

- **масовизація** культури і **домінування масової форми культури** і над народною, і над елітарною;

- **глобалізація соціокультурних процесів**, результатом якої стали: поява Організації Об'єднаних Націй (ООН), Європейського СОЮЗУ (ЄС), Північноатлантичного блоку (НАТО), соціалістичного табору країн Варшавського Договору, Світової організації торгівлі (СОТ), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та ін.; **всесвітній інформаційний простір**, включаючи Інтернет; міжнародна співпраця в науковій сфері; міжнародний характер моди, кіно і інших видів масового мистецтва, міжнародний туризм тощо.

Є підстави говорити про поступову трансформацію світової культури, яка досі представлялася як сума національних і регіональних культур, у **загальний культурний простір єдиного людського співтовариства**.

Масовий характер Новітньої культури

Особливістю Новітньої культури є її небувала **масовість**, як своєрідна урівненість людей різного соціального статусу, рівня освіченості, достатку, яка проявилася в самих різних сферах життя — потребах, смаках, політичних, спортивних, естетичних та інших симпатіях. У XX ст. **МАСОВА культура**, що є однією з трьох форм культури, разом із народною і елітарною, стає **домінуючою формою культури**, хоча і проявляється по-різному в західній і соціалістичній культурах.

Вирішальну роль у забезпеченні доступу широким масам до політичного життя, художніх цінностей та інших досягнень культури зіграв винахід радіо, аудіо- і відео- запису, фотографії, кінематографу, комп'ютеру. Одним з основних засобів масовизації виступають **засоби масової інформації (ЗМІ)**:

газети, журнали, радіо- і телемовлення, Інтернет, які створюють специфічне інтелектуальне середовище, що стало найважливішим джерелом знань про світ, новини політики, економіки, спорту, мистецтва, уявлень про моду, споживання, організацію місця існування, зразків поведінки і навіть релігійної пропаганди. Система масових комунікацій бере на себе частину функцій, що раніше виконувалися іншими сферами культури — освітою і вихованням, мораллю і моральністю, релігією і мистецтвом.

Відмінними рисами масової культури є доступність, простота змісту, розважальний характер, ефектність. Однією з головних її цілей стає релаксація. Творці продуктів масової культури орієнтуються на усереднений невибагливий смак, звертаються до таких цікавих більшості тем, як сім'я, любов, секс, кар'єра, насильство, злочинність і тому подібне, хоча художній рівень масової продукції в більшості випадків залишається не занадто високим.

З масовою культурою пов'язаний і такий феномен Новітньої епохи, як **молодіжна культура**, що набула широкого поширення на Заході у формі **молодіжних субкультур**, а в соціалістичній культурі — у формі піонерської та комсомольської організацій, військово-патріотичних ігор тощо.

Західна культура ХХ століття

Навіть просте перерахування безлічі течій і напрямів в західному мистецтві, що стали результатом нічим не обмежених (**окрім** законів ринку) пошуків нових способів самовираження, вражає: футуризм, кубізм, орфізм, абстракціонізм, фовізм, дадаїзм, сюрреалізм, симультанізм, зенітизм, лучизм, вортицизм, супрематизм, імажинізм і тому подібне. При цьому, в ХХ ст. на Заході так і не сформувався скільки-небудь значний самобутній стиль, такий, як готика, бароко або модерн, що дає основу називати Новітню західну культуру **"епохою без стилю"**.

Усе різноманіття художніх напрямів об'єднується назвою **"МОДЕРНІЗМ"**.

Основні принципи естетики модернізму :

- сама назва "модернізм" має на увазі **культ майбутнього і заперечення минулого і сьогодення**;
- **наднаціональний характер**;
- **створення нової художньої реальності** на противагу реалістичному мистецтву;
- **право художника творити власний світ, при цьому художня творчість розглядається як втілення несвідомо-іраціональних імпульсів людської психіки**;
- пошук "власних шляхів" в творчості: прагнення до **абстрактності** художнього твору, аж до **повної безпредметності, експериментаторство**, що приймає іноді безглузді й потворні форми, аж до **естетизації примітивного і потворного**;
- у творах мистецтва цінуються, передусім, **оригінальність, техніка виконання**, колір, композиція, форма, а не сенс або зміст,

- Однією з перших течій модернізму став **футуризм** [латин. futurum — *майбутнє*], з його преклонінням перед динамізмом технічного століття, відкиданням традиційної культури, моралі і академічного мистецтва. Футуризм проявився в різних видах мистецтва і галузях культури: архітектурі, живопису, скульптурі, технічній естетиці, літературі, театрі, філософії та навіть музиці.

У останній третині ХХ ст. футуризм переживши новий підйом. На міжнародних виставках "ЕКСПО" у 70-80 - і роки справжній фурор викликали **неофутуристичні** проекти міст в океані японських архітекторів.

- До футуризму тісно примикає **конструктивізм**, що проголосив художньою цінністю те, що завжди ретельно ховалося — конструктивні елементи, каркас будівель, комунікації. Одним із найперших проявів естетики конструктивізму є знаменита **вежа Густава Ейфеля**, яка ще наприкінці ХІХ століття стала візитною карткою Парижу.

- **Кубізм** — це течія в образотворчому мистецтві, що заперечує звичне для нас зображення предметів. Пластична мова кубізму ґрунтується на деформації і розчленуванні речей на геометричні площини і фігури — трикутники, призми, конуси. Широко застосовувався метод зображення предмета одночасно з різних сторін, ніби розгортка куба.

Головним представником кубізму є **Пабло Пікассо**, творчість якого можна розглядати як ретроспективу модерністського мистецтва, оскільки важко назвати напрямом, у якому не випробував би себе метр модернізму.

- **Абстракціонізм** або **безпредметне, нефігуративне мистецтво** дійшло до повного руйнування форми, замінюючи її колірними поєднаннями, геометричними фігурами, що втілюють, на думку абстракціоністів, "*досконалу красу*". Одним з головних методів абстракціонізму є психічний автоматизм — творчість без участі свідомості, без думок і образів.

Апофеозом безпредметного мистецтва стали роботи **К.Малевича**, автора знаменитого "**Чорного квадрату**", в якому кожен глядач міг побачити усе, що побажає. Згодом цю картину назвуть "*іконою ХХ століття*".

- **Сюрреалізм**, що виник в літературі, згодом розповсюдив свій вплив на живопис, театр, кіно і став одним із провідних художніх методів новітнього західного мистецтва. Сюрреалісти спираються у своїх шуканнях на вчення З.Фрейда про несвідоме, вважаючи, що в основі творчого акту лежать фантазія, інтуїція, галюцинація, що не піддаються логічному поясненню.

Вражаючі фантастичні образи створив іспанський художник-сюрреаліст **Сальвадор Далі**: "Постійність пам'яті", "Передчуття громадянської війни".

- **Література модернізму**, в цілому досить похмура, якщо не безвихідна, описує переживання дитинства автора, що спливають із підсвідомості, досліджує свідомість людини, що залишилася наодинці з жорсткостями і абсурдністю світу, що її оточує.

Вплив модернізму у **кіно** призвів до створення фільмів жахів, фільмів, що мають яскраву експресивну спрямованість, присвячених психопатологічним переживанням людей.

В цілому, модернізм дуже нагадував підліткове бунтарство. Проте проголошена ним "свобода" і комерціалізація культури стали формою пригнічення і утиску — пригнічення високого смаку і утиску класичних зразків мистецтва. Не випадково найзнаменитіший художник-модерніст століття П.Пікассо на своєму 80-річному ювілеї зізнався: *"Я не настільки безглуздий, щоб вважати себе великим художником. Я просто спритний комедіант, який вдало зміг скористатися дурістю і марнославством людей ХХ століття... Я був бідний, а у нас моду в живопису визначають торговці картинами"*.

- Друга світова війна стала водорозділом у культурному процесі ХХ століття. Дійшовши до межі у своєму експериментаторстві, мистецтво напередодні нової світової війни "зробилося" дещо розсудливим. Поступово на перший план виходять психологічна глибина характеру, поетичне відображення життя, спроба вирішити проблеми звичайної людини.

Першим на зміну настроїв у суспільстві відгукнулося кіно. Світовим центром кіноіндустрії на той час став **Голівуд**. Кращі фільми, що увійшли до скарбниці світового кіномистецтва, були відмічені реалізмом, соціально-критичною спрямованістю, блискучою майстерністю режисерів і акторів.

- У другій пол. ХХ ст. агресивний новаторський дух модернізму себе вичерпав, як і культ техніки і голих конструкцій. З'являється ностальгія за більш витонченими формами і кольорами, за чимось незвичайним, декоративним. Митці черпають натхнення в природі або в естетиці минулих епох.

Одним з найвдаліших прикладів звернення творчості до природи визнаний **Оперний театр у Сіднеї**, схожий чи то на величезні білі вітрила яхт, чи то на крила диво-лебедя, чи то на стулки величезних морських раковин, і що став символом Австралії.

- У 60-80-і роки формується нова ідеологія, що проголосила повернення до естетичної різноманітності і декоративності, звернення до минулого — **ПОСТМОДЕРНІЗМ**, що з часом перетворився на широку і неоднозначну за методами і формами громадську течію, що поширилася у філософії, літературі, музиці, театрі, образотворчому мистецтві.

Стверджуючи, що ані в філософії, ані в релігії, ані в мистецтві нічого принципово нового сказати вже не можна, постмодерністи доволно, іноді досить безцеремонно поводяться із художньою спадщиною минулого, сплітаючи елементи різних стилів, використовуючи те, що вже було вживаним, на власний розсуд зв'язуючи разом розрізнені факти і елементи культури. Бажаючи заповнити недолік власного змісту, постмодернізм декларує "нову філософію" — іронічну, іноді цинічну, таку, що не потребує достовірності та об'єктивності, справедливості і моральності. "Вічні цінності" та ідеали, з точки зору постмодерністів, створюють непотрібні проблеми, перешкоджають творчій реалізації. Істинний ідеал постмодернізму — це звалище, але звалище "організоване" та естетизоване, а уся світова культура розглядається ним як невичерпний постачальник вторсировини.

Якщо модерністи декларували свою елітарність, то постмодерністи **підкреслюють свою демократичність і загальнодоступність, що характерні для масової культури**. Орієнтуючись на **утилітарність і комерційний успіх**, постмодерністське мистецтво не бачить більше у митцеві творця вищих цінностей — мистецтво стає бізнесом.

Найбільш помітною постмодерністською течією став **поп-арт** — популярне мистецтво, що оспівує естетичні цінності споживчих товарів, упаковки, персонажів новин і кіно; культивує комікси, рекламу, фотографії. Поп-арт повернув предмет до мистецтва, але предмет, не опоетизований художнім баченням, а нарочито побутовий або суто інформативний.

Головним рупором поп-арту стала музика. **Естрадне мистецтво**, яке є сплавом музики, співу, танцю, циркового мистецтва, світлових і колірних ефектів, трансформувалося в цілу індустрію **шоу-бізнесу**, левову частку якого складає різноманітна поп-музика різної якості.

- Постмодернізм породив абсолютно нові форми художнього твору: інсталяцію, хепенінг, перфóрманс.

Інсталяція — просторова композиція, створена з різних готових матеріалів і форм (промислових і побутових предметів, природних об'єктів тощо). Елементом інсталяції можуть бути, в числі іншого, і живі люди. Речі, що зібрані у найнесподіваніші комбінації, звільняються від звичного утилітарного призначення, автор прагне надати їм символічне значення.

Творці інсталяцій в гонитві за оригінальністю менше всього стурбовані естетичністю і духовним змістом своїх "творинь". У міру розвитку цей вид мистецтва набував усе більш епатажних і безглузких форм.

Хепенінг — художні дії, позбавлені і сценарію, і драматургії, і навіть цілі, імпровізація вищого ступеню абсурду. Вистава хепенінгу супроводжується світловими і звуковими ефектами, іноді дуже сильними, несподіваними, розрахованими на шоківий ефект. Головне, що має бути досягнуто, — це особливі взаємини з глядачем, що активно залучається до художньої гри.

Акції **перформансу** можуть розігрувати перед глядачами в художній галереї, музеї, театрі або прямо на вулиці живі композиції, в яких в якості скульптурного елемента використовується людське тіло, із символічними атрибутами, жестами і позами (згадаємо фігури на вулицях, що оживають, якщо глядач покладе монету).

Мистецтво, що саме руйнується, — один із найдивовижніших феноменів постмодернізму: картини, намальовані фарбою, що зникає на очах у глядачів; книга "Ніщо", на 192 сторінках якої немає ані рядка: виконання музикального твору на роялі, що розвалюється; виступ диригента без оркестру; ансамбль, що супроводжує безмовного соліста й т.п.

- Розчарованість у цінностях західного суспільства спровокувала в 60-і роки протестні настрої у молодіжному середовищі — рух **хіппі**. Хіппі, що вели бунтарський спосіб життя, сформували абсолютно нове культурне середовище із рок-музикою і молодіжною модою, наркотиками і вільною любов'ю,

Рок-музика, що мала фольклорні корені і яскраво виражений протестний характер, стала головним художнім виразником ідеології бунтуючого покоління. Приголомшливою популярністю користувалася **рок-опера Е.Веббера і Т. Райса "Ісус Христос — суперзірка"**.

Рух хіппі залишив помітний і неоднозначний слід у світовій культурі, надавши поштовх формуванню **молодіжної культури**, розвитку багатьох молодіжних субкультур, кожна з яких творила власну своєрідну естетику: грубих бунтарів **панків** і расистів-**скинхедів**, похмурих романтиків і естетів **готів**, надмірно емоційних, песимістично налагоджених **емо-кидів** та ін.

- У своїх духовних пошуках західна людина остаточно заплуталася і розчарувалася. Наука і новітні технології вражають і полегшують матеріальне існування, але не здатні замінити істинні духовні цінності та вирішити насущні проблеми. Постмодерністською відповіддю на ці виклики став рух **Н'ю-ейдж** (Нова Ера), що проголосив можливість духовного самовдосконалення, досягнення життєвого успіху і душевної рівноваги через релаксацію, позитивні переживання, оздоровчі практики.

Подібно до того, як модернізм і постмодернізм охоплюють широкий спектр художніх течій Новітньої культури, "Н'ю-ейдж" є узагальнювальною назвою безлічі містичних і окультних течій і рухів у західній культурі на рубежі тисячоліть. Н'ю-ейдж послужливо пропонує широкий асортимент підходів: здоровий спосіб життя і розширення свідомості шляхом використання галюциногенів, ЛСД, холотропного дихання, різноманітні семінари і тренінги для розвитку лідерських здібностей і управління сексуальними енергіями.

Хоча н'юейджери вважають за краще не називатися релігійними організаціями, діючи під вивіскою оздоровчих, екологічних, виховно-освітніх і культурних центрів, багато хто з них цілком підпадає під визначення сектантства (такі, наприклад, як Саєнтологія).

В цілому, Н'ю-ейдж — це **цінничний безпрецедентний за масштабами соціально-ідеологічний і бізнес- проект, що переслідує цілком конкретні політичні та комерційні цілі**.

Охоплюючи критичним поглядом епоху постмодернізму, розумієш, що ми дійшли до межі. Особливо яскраво це демонструє мистецтво, що завжди дає найбільш наочні образи тієї або іншої епохи. Створюючи з будь-чого і абияк "видатні" картини і скульптури, інсталяції і перформанси, художня творчість другої половини ХХ століття прийшла до руйнування таких фундаментальних понять культури, як естетика, гармонія, моральність. А духовність звелася до масового зомбування технологіями Н'ю-ейдж.

Культура без духовності стала *"культурою без людини"*.

Культура радянської епохи

Люди здавна мріяли про життя у царстві справедливості і достатку. Чергова спроба реалізувати одвічну мрію людства було зроблено на початку ХХ ст. в Росії. Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 року, що

почалася вслід за Першою Світовою війною стала істинним водорозділом між Новою і Новітньою епохами.

Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), що виник на фундаменті Російської імперії, з перших своїх днів почав будівництво якісно нового суспільства, нової культури, виховання нової людини — залізного борця і будівельника комунізму. Підвищення освітнього і культурного рівня радянських людей стало однією з найважливіших турбот держави. Політика в області культурного будівництва дістала офіційну назву — "**Культурна революція**", початковим етапом якої стала повна ліквідація неписьменності і залучення народу до скарбів світової культури.

Результатом культурної революції стала побудова культури нового типу — **РАДЯНСЬКОЇ** або **СОЦІАЛІСТИЧНОЇ**. Соціалістична культура, що походила від культури європейської, докорінно відрізнялася від західної як за своєю ідейною суттю, так і за своєю соціальною функцією. Соціалістична культура мала наслідувати матеріальні і духовні цінності усіх попередніх епох, увібравши і творчо переробивши найкраще з культурної спадщини людства, а усі досягнення і блага мали стати надбанням простої людини-трудівника.

Характерні риси радянської культури: народність, партійність, соціалістична ідейність, патріотизм, колективізм, інтернаціоналізм, науковий світогляд.

Масштабні культурні перетворення мали і свою зворотну сторону — вони супроводжувалися руйнуванням "*старої буржуазної культури*", знищенням культурних цінностей, що не відповідали завданням будівництва нового соціалістичного суспільства, переслідуваннями інтелігенції, що не поділяла пролетарські ідеї, боротьбою проти церкви.

Однією з ключових установок культурної революції стало використання досягнень культури як інструменту ідеологічного впливу на маси. У 1918 р. **В.І.Леніним** був запропонований **План монументальної пропаганди**, що передбачав зведення монументальних пам'ятників видатним революціонерам, гуманістам, діячам культури, наочну агітацію за допомогою плакатів, гасел революційного і гуманістичного змісту; агітаційне оформлення свят.

- На противагу західному модернізму, радянська ідеологія вимагала від художника наслідувати єдиний творчий метод. Таким методом став **СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ** — новий художній напрям у мистецтві. Естетика соцреалізму спиралася на класичні традиції, уникаючи будь-яких незвичних засобів вираження. Тематикою соцреалізму стають: революційна романтика, поетизація соціалістичного будівництва, героїзація людини праці.

Найважливішу роль у справі затвердження соціалістичних ідей відіграла **література**. Починаючи від засновника соцреалізму М.Горького, ціла плеяда радянських письменників і поетів, продовжували кращі традиції класиків російської літератури: **М.Шолохов, М.Островський, О.Фадєєв, В.Маяковський, К.Симонов, П.Тичина** та ін.

Помилковим було б вважати, що соцреалізм насаджувався виключно згори. Він відповідав внутрішній потребі більшості і глядачів, і художників.

Модернізм не міг задовольнити душевної потреби людини бачити у витворі мистецтва віддзеркалення життя таким, яким воно є, і таким, яким воно має бути. **Мистецтво соцреалізму було, якщо і не життєвою правдою, то казкою, напрочуд схожою на правду.**

З часом в радянському мистецтві проявилися негативні тенденції до надмірного звеличення вождів (В.Леніна, І.Сталіна), міфологізації їх образів, що згодом вилилися у культ особи Сталіна. Це давало підстави для жорсткої критики усієї соціалістичної культури з боку Заходу і викриття культу особи в 50-і роки в період "відлиги".

- У 1922 р. виникла ідея спорудження **Палацу Рад** як символу торжества першої у світі радянської держави. Перемогу в масштабному інтернаціональному конкурсі отримав проект архітектора **Б.Іофана**. Колосальному Палацу заввишки більше 300 метрів і об'ємом в три рази більшим за піраміду Хеопса передрікали звання "восьмого чуда світу". Цей суперпроект знаменував собою народження **нового художнього стилю**, що отримав назву "**СТАЛІНСЬКИЙ КЛАСИЦИЗМ**". Проте будівництво Палацу Рад перервала Велика Вітчизняна війна.

Найвідомішим витвором радянського монументального мистецтва є 24-метрова статуя "**Робітник і колгоспниця**" **Віри Мухіної**, виконана для Всесвітньої виставки 1937 р. в Парижі. Образи робітника і колгоспниці, що в єдиному пориві спрямувалися уперед, втілювали собою і непорушний союз двох класів трудящих, і символи радянської держави — серп і молот, і єдність чоловічого і жіночого начал, ставши одним з головних радянських символів.

Героїзм, мужність, патріотизм, самовідданість радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни стали головними темами художників, письменників, кінематографістів як воєнного, так і післявоєнного часу. Велич Перемоги радянського народу була увічнена в чисельних монументах, виконаних у сталінському стилі, встановлених у звільнених містах СРСР і Європи.

Після Перемоги пріоритним державним завданням стало оновлення зруйнованих міст. Найбільш вдалим прикладом архітектури в стилі сталінського класицизму є вісім висотних будівель, побудованих в Москві. Найвідомішим з них є 36-поверховий **головний корпус МГУ на Ленінських горах**, в якому було втілено деякі риси Палацу Рад.

Особливою гордістю радянської культури є **Московський метрополітен**, станції якого, схожі на прекрасні палаци, визнані найкрасивішими у світі.

- Величезну роль у радянській культурі відігравали **театр і кіно**.

Радянський театр став новою сходинкою в історії світового театрального мистецтва, збагативши його творчими принципами **К.Станіславського** і **В.Немировича-Данченка**, що прагнули до розкриття "*життя людського духу*". **Система Станіславського** визнана в усьому світі найвищим взірцем реалістичного театрального мистецтва.

Ленінське висловлювання про те, що "*з усіх мистецтв найважливішим для нас є кіно*" стало не просто гаслом — програмою до дії. Доступне усім,

незалежно від віку і освітнього рівня, кіно в СРСР користувалося нечуваною популярністю. Російський народ завжди виховувався на добрих казках, билинах, в яких незмінно перемагали добрі герої. Цю думку було підхоплено радянським кінематографом.

Особливу любов здобули музичні комедії, що не втратили своєї чарівності до теперішнього часу ("Веселі хлоп'ята", "Волга-Волга", "Цирк"). Навіть у воєнне лихоліття знімалися життєстверджуючі музичні стрічки, що несли глядачеві впевненість у швидкій перемозі.

Блискучі екранізації літературних творів "Тихий Дон" *С.Герасимова*, "Війна і мир" *С.Бондарчука* (що отримала премію "Оскар") та ін. вдихнули нове життя в безсмертну літературну російську і радянську класику.

Значним явищем в культурному житті радянської людини була **естрадна музика**. "*Нам пісня будувати і жити допомагає*" — ці слова популярної пісні з кінофільму "Веселі хлоп'ята" супроводжували радянський народ на усіх етапах його історії. Ніколи пісня не мала такого потужного соціального звучання, як в радянській культурі, несучи в собі життєстверджуючий оптимізм, невичерпне завзяття, зберігаючи при цьому надзвичайну ліричність і задушевність, мелодійність, легкість сприйняття. Творчість легендарних співаків *Л.Утьосова* і *К.Шульженко* знаменує собою цілу епоху в радянській музичній культурі, а імена прославлених композиторів-пісенників *І.Дунаєвського*, *В.Соловйова-Седого*, *О.Пахмутової*, поетів *В.Леbedєва-Кумача*, *М.Матусовського* стоять в одному ряду з іменами класиків, що працювали у "серйозних жанрах".

- Заполітизованість і поляризація культури в період "холодної війни" мали і свої позитивні боки — в нестримному прагненні довести переваги свого строю, обидва табори домагалися значних успіхів в різних областях культури: медицині та спорті, науці та освіті.

У 1957 р. глава радянської держави *М.Хрущов* виступив із заявою, запропонувавши країнам Заходу покінчити із "холодною війною". Величезне значення для оздоровлення радянського суспільства мала реабілітація репресованих при Сталіні діячів культури. Час демократичних перетворень дістав назву "**Хрущовська ВІДЛИГА**"

Раніше і найжвавіше на зміни відреагувала **література**. Повість *І.Еренбурга* "Відлига", опублікована після смерті Сталіна, стала провісником нових тенденцій в культурі та житті в цілому, давши назву усій епосі.

У 60-і роки формується перша в історії радянської країни ліберальна течія інтелігенції — "**шестидесятництво**", що відрізнялося такими морально-ідеологічними принципами, як особиста незалежність, творча свобода, любов і дружба, інтернаціоналізм, що розумівся віднині як відкритість досягненням усїєї світової культури і цивілізації. Заговорили і про стильове різноманіття радянського мистецтва.

Атмосфера відносної свободи пожвавила творчий процес. Мистецтво 50-60-х років відрізняє прагнення відображати життя в усій його повноті та суперечності, віра в "соціалізм із людським обличчям". Література поповнилася

новими темами і жанрами, наприклад, науковою і філософською фантастикою, що бачила майбутнє як реалізацію світлої мрії про комуністичне суспільство.

Величезний читацький попит мали великі за об'ємом **літературні журнали** "Юність", "Новий світ". Письменники ж і поети, що не були допущені на сторінки офіційних видань, публікували свої твори у "**самодруку**" — саморобних журналах, надрукованих на машинці.

Характерною рисою епохи став масовий інтерес до поезії. З'являється ціла плеяда чудових зухвалих молодих **поетів-шестидесятників**, чия творчість склала цілу епоху в радянській культурі й чії поетичні вечори збирали величезні зали: Є.Євтушенко, А.Вознесенський, Р.Рождественський.

Однією з прикмет епохи стали **авторські** або "**бардівські**" **пісні**, що поєднували в собі тонку ліричну і гостросоціальну спрямованість. Пісні бардів **Ю.Візбора, О.Галича, В.Висоцького** тиражувалися саморобними магнітофонними записами, співалися у походах біля вогнищ і в підвороттях.

В період "відлиги" на повний голос заявило про себе **національне мистецтво**, в якому сучасна естетика гармонійно поєднувалася із колоритними традиційними мотивами.

В той час, як багато митців продовжували успішно працювати в стилі соцреалізму, у інших пробудилося жага до експериментаторства. Позначалося потепління, що почалося в бік західної культури.

У епоху "відлиги" успішно розвивалася радянська **наука**. Був узятий курс на **прискорення Науково-технічного прогресу і з'єднання науки з виробництвом**. Значних успіхів добилися радянські вчені в області хімії, математики, суспільних наук, і особливо фізики. В СРСР була пущена перша у світі атомна електростанція, побудований синхрофазотрон — найпотужніший у світі прискорювач протонів, почалося виробництво обчислювальної техніки.

Під керівництвом ученого і конструктора **С.Корольова** успішно велася розробка ракетної техніки, був здійснений запуск першого у світі штучного супутника Землі. А в 1961 р. **Юрій Гагарін** здійснив перший в історії людства політ в космос, що стало справжнім тріумфом радянської науки і культури в безперервному суперництві із Заходом.

В цілому, короткочасна переломна епоха "відлиги" виявилася досить поверхневою. Ідеологічні послаблення раз у раз змінювалися грубим адміністративним втручанням, і до сер. 60-х років "відлига" зійшла нанівець. Але її значення для самоочищення радянського суспільства важко переоцінити.

• У 70-80-і роки радянська культура розвивалася багато в чому за інерцією, що була задана попереднім періодом. Проте поступово практично усі сфери життя охоплювали застійні явища, а потім і відставання, особливо в економіці, наукоємких галузях промисловості та техніці. Паралельно почалося згортання соціальних і культурних реформ, обмеження досягнутих прав і свобод. Сталінський тоталітаризм повернувся в пом'якшеній формі у вигляді **брежнєвського "ЗАСТОЮ"**.

Проте, коли йдеться про художню культуру, брежнєвську епоху не можна однозначно назвати застійною. Гуманістичні традиції в мистецтві не були перервані, незважаючи на посилення адміністративно-командних методів керівництва культурою, продовжували розвиватися в кращих творах радянських авторів, як офіційно визнаних, так і не визнаних владою. У епоху "застою" були створені справжні шедеври літератури (романи **О.Іванова**, **В.Пікуля** та ін.), високий підйом переживав театр — у МХАТі, театрах "Сучасник" і "Таганці" з аншлагами йшли спектаклі, що завоювали визнання навіть західної публіки.

А для **кінематографу** це був час найвищого творчого зльоту, що приніс в радянське кіно нову естетику і психологізм, глибше і відвертіше проникнення у внутрішній світ людини. Такими є нестаріючі фільми **Е.Рязанова** "Іронія долі або з легкою парою", "Службовий роман", "Гараж", комедії **Л.Гайдая** "Операція "И" та інші пригоди Шурика", "Діамантова рука", гостросюжетні серіали "Сімнадцять миттєвостей весни" **Т.Ліознової**, "Місце зустрічі змінити не можна" **С.Говорухіна**; нестандартні фільми **А.Тарковського** у душі філософського кіно і наукової фантастики "Дзеркало", "Ностальгія", "Соляріс".

Багато радянських фільмів того часу отримали всесвітнє визнання: пронизлива стрічка **М.Калатозова** про любов і війну "Летять журавлі" — єдиний радянський фільм, що отримав Золоту пальмову гілку Канського фестивалю і визнаний критиками кращим російським фільмом ХХ століття; фільм **А.Аскольдова** "Комісар", що розповів про долю і любов жінки-комісара часів Громадянської війни, роль якої зіграла **Нонна Мордюкова**, що була названа Британською енциклопедією в числі десяти кращих актрис світу!; фільм **В.Меньшова**, що здобув всенародну любов, "Москва сльозам не вірить" став володарем кінопремії "Оскар".

Головне протиріччя епохи "застою" полягає в тому, що офіційна культура, що знову опинилася в умовах ідеологічного диктату, багато в чому вичерпала можливості подальшого розвитку, а неофіційна не мала достатніх засобів для зміцнення свого впливу на суспільну свідомість. Сформувалася своєрідна "культурна безвихідь".

- Проголошена на Квітневому (1986 р.) пленумі ЦК КПРС "**ПЕРЕБУДОВА**" підвела підсумок епосі "застою". Головні реформи ідеолог "перебудови" **М.Горбачов** бачив у сфері громадського і культурного життя.

Одним із ключових гасел стала "**Гласність**", що зняла табу з багатьох "закритих" за радянських часів тем.

Політика відкритості по відношенню до зовнішнього світу принесла свої плоди у вигляді закінчення "холодної війни" і падіння "залізної завіси". Послаблення митних, ідеологічних, політичних бар'єрів, врешті-решт, привело до розпаду соціалістичного табору.

Але не усе так однозначно — разом з довгожданою свободою, радянське суспільство отримало і соціальні проблеми і вади, властиві західному соціуму (наркоманію, проституцію тощо); псевдокультурні цінності низькопробної,

орієнтованої на споживання масової культури; відмова від високих і справді народних досягнень і духовних принципів соціалістичної культури (колективізму, інтернаціоналізму, культу людини праці, однієї з найкращих у світі систем освіти і так далі); загострення етнічних і релігійних протистоянь; "витік мізків" — відтік висококваліфікованих кадрів за кордон. Культурне життя стало незрівнянно складнішим, різноманітнішим, багатоваріантним. В той же час, засилля масової культури сумнівної якості, бездумне наслідування західним цінностям знизили планку вимог до художніх творів та інших продуктів культурної діяльності, що призвело до **втрати багатьох культурних цінностей, самотності і кращих традицій радянської культури.**

Разом із беззаперечними позитивними змінами — демократизацією суспільства і пожвавленням культурного життя — непродумані реформи і помилки привели у результаті до **розпаду в 1991 р. Радянської держави.**

Соціокультурні наслідки цих доленосних змін, **що завершили епоху Новітньої культури,** ще чекають на свою історичну оцінку.

Як би неоднозначно не ставилися сьогодні до подій, трагедій і грандіозних досягнень радянської епохи, **соціалістична культура назавжди увійде до історії світової культури як один із яскравіших і найбільших за своїми масштабами і впливовості на загальносвітові процеси етапів становлення людського співтовариства.**

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що культура ХОХ століття, успадкувавши частину властивих їй характерних особливостей від минулого, сформувала принципово нові уявлення про світобудову, образ сучасної людини і вищі цінності людського життя. Лише на рубежі тисячоліть людство повною мірою усвідомило суперечливий і неоднозначний зв'язок Науково-технічного прогресу і культури, що породила його, бо **високому рівню розвитку науки і техніки далеко не завжди відповідає такий же високий рівень культури як системи духовних цінностей.**

В цілому Новітню культуру можна охарактеризувати як надзвичайно місткий, вкрай динамічний і суперечливий етап розвитку людства, що підійшло до межі, коли необхідно скласти іспит на зрілість. Науково-технічний прогрес і процес глобалізації спричинили не лише нові проблеми і протиріччя, що стали підставою для песимістичних прогнозів, але й надію на те, що спільними зусиллями за допомогою наукових і технічних досягнень будуть вирішені труднощі та життєві проблеми як окремої людини, так і людства в цілому.

Єдине, в чому можна не сумніватися — це в **закономірності культурного розвитку, згідно з яким вихід з кризи завжди знаменується не поверненням до старого, а появою нового і оригінального обличчя культури,** що відповідатиме реаліям і потребам епохи, що настала.

